

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В ПЕРІОД РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ

І. М. Бейліс, А. М. Задихайло

Організація праці — необхідна умова всякого суспільного виробництва. Вона, за висловом В. І. Леніна «є найголовніше, корінне і злободенне питання всього громадського життя» [2, 27, 174]. Соціалізм створює незрівнянно вищу, ніж при будь-якому способі виробництва, організацію суспільної праці, «яка поєднує останнє слово науки і капіталістичної техніки з масовим об'єднанням свідомих працівників, що творять велике соціалістичне виробництво» [2, 29, 376]. Виробництво тут організовано «на основі вільної і рівної асоціації виробників» [1, 21, 167]. Організація праці за єдиним державним планом, докорінна зміна характеру праці, високий культурно-технічний рівень трудівників розумової та фізичної праці, безпосередня заінтересованість робітників і колективів трудящих у підвищенні продуктивності праці, заміна конкуренції на соціалістичне змагання, утвердження товариського співробітництва і взаємодопомоги, ефективне застосування високорозвинутої техніки характеризують соціалістичну організацію праці як нову продуктивну силу суспільного виробництва.

Соціалізм уперше в історії людства створює матеріальні умови для раціональної організації праці і виробництва. Це знаходить відображення, насамперед, у розвитку продуктивних сил і виробничих відносин як змісту і форми способу виробництва, що перебувають у діалектичній єдності.

Проте, процес будь-якого розвитку є суперечливим. К. Маркс показав, що використовувані людиною засоби і методи виробництва в умовах великої промисловості залежать в основному від технічного прогресу, рівня розвитку науки або від застосування досягнень технічного прогресу, науки. В свою чергу застосування науки у безпосередньому виробництві само стає для неї одним з визначаючих і спонукаючих моментів [див. 1, 46, ч. II, 212—213]. Прогрес техніки нескінченний, тому безмежні і удосконалення засобів виробництва і методів праці. Нова техніка і скорочення робочого дня в умовах соціалізму вимагають переходу до **вищого ступеня організації праці** [3, 65], яким є організація праці на наукових засадах.

Зміни, що відбуваються в організації праці в соціалістичному суспільстві, хоч і обумовлюються об'єктивними причинами (розвиток продуктивних сил тощо,) не проходять стихійно, самопливом. Спираючись на всебічне пізнання і використання об'єктивних економічних законів, Комуністична партія і Радянська держава, помічаючи суперечності між розвитком продуктивних сил і рівнем організації праці, планомірно, цілеспрямовано усува-

ють їх. Про це свідчать заходи партії останніх років по удосконаленню організації праці, виробництва та управління.

У документах і рішеннях XXIV з'їзду КПРС дано глибокий аналіз стану наукової організації праці, виробництва та управління, розкрито їх значення і особливості на сучасному етапі, в умовах науково-технічної революції, чітко сформульовано завдання на майбутнє.

Постанова Центрального Комітету КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (вересень 1971 р.) наголошує на всебічній інтенсифікації виробництва і підвищення його ефективності на основі прискорення технічного прогресу, дальшого вдосконалення наукової організації виробництва і праці.

У серпні 1967 р. ЦК КПРС обговорив діяльність Свердловської обласної і Рибінської міської партійних організацій з питань впровадження наукової організації праці в промисловості. У постанові зазначалось, що досягти ефективності виробництва при зростаючих масштабах озброєння новою технікою підприємств і при наявності кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів можна в значній мірі шляхом впровадження наукової організації праці і виробництва в усі галузі народного господарства [5].

Рішення XXIV з'їзду КПРС, постанови Центрального Комітету партії мають як теоретичне, так і величезне практичне значення. Відповідно до завдань підвищення ефективності виробництва в умовах послідовного здійснення основних засад господарської реформи в нашій країні в роки восьмої п'ятирічки широко розгорнувся рух за впровадження наукової організації праці в усі ланки господарювання.

За даними ЦСУ СРСР тільки за 1969—1970 рр., тобто за роки, коли була введена офіційна державна статистична звітність по НОП [6, 76—77], у промисловості країни було впроваджено понад 1 млн. пропозицій з наукової організації праці, внаслідок чого одержано економічний ефект понад 1,1 млрд. крб., в тому числі заощаджено по фонду заробітної плати — 545 млн. крб., що дозволило зменшити потребу в працівниках промисловості майже на 500 тис. чоловік [11, 1971, № 11]. В 1971 р. — першому році дев'ятої п'ятирічки, економічна ефективність від впровадження наукової організації праці становила близько 400 млн. крб., що дозволило вивільнити і перевести на іншу роботу 275 тис. чоловік [12, 72].

Наукова організація праці в роки восьмої п'ятирічки широко впроваджувалась і на підприємствах України. За 1966—1968 рр. в промисловості республіки впроваджено 31 тис. планів НОП з економічною ефективністю в 205,3 млн. крб. З року в рік зростала економія від впровадження наукової праці. Якщо в 1966 р. економічний ефект становив 30 млн. крб. прибутку,

в 1967 р. — 70 млн. крб., в 1968 р. — 105,3 млн. крб., то в 1969 р. він досяг уже 112,7 млн. крб. [9]. Шляхом кращої організації, механізації і автоматизації виробництва, впровадження планів НОП тільки за 1969 р. у промисловості республіки вивільнено і направлено на іншу роботу майже 50 тис. робітників.

Активна розробка і впровадження планів НОП в роки п'ятирічки розгорнулися й на підприємствах Харкова та області. Тут діяло 86 бюро, лабораторій і відділів наукової організації праці. За 1968 р. на 60 машинобудівних заводах області впроваджено понад 920 планів НОП проти 148 у 1966 році [13, 249]. За останній рік п'ятирічки економічний ефект від заходів з наукової організації праці, запроваджених в промисловість, становив понад 5 млн. крб.

Наведені дані свідчать про те, що наукова організація праці стає одним із важливих напрямів підвищення ефективності суспільного виробництва, забезпечення високих темпів зростання продуктивності праці, економного господарювання.

XXIV з'їзд КПРС дав глибокий аналіз сучасного етапу розвитку суспільного виробництва. Особливість його полягає в тому, що в СРСР уперше в історії людства побудовано і успішно функціонує розвинене соціалістичне суспільство. Це положення — важливий внесок в марксистську економічну теорію, оскільки воно має принципове значення для визначення перспективи розвитку радянського суспільства. В умовах розвиненого соціалістичного суспільства, коли швидкими темпами здійснюється науково-технічний прогрес, особливого значення набуває проблема дальшого удосконалення наукової організації виробництва і праці. Технічний прогрес, поєднаний з досконалою організацією виробництва і праці стає вирішальним засобом підвищення продуктивності праці. Відставання організації праці від рівня техніки призводить до неефективного використання матеріальних і трудових ресурсів, стримує в цілому ефективність виробництва. Ця єдність і взаємозв'язок є важливою методологічною умовою визначення змісту і напрямів наукової організації праці при соціалізмі.

Слід відзначити, що економісти по-різному тлумачать саме поняття «наукова організація праці». Одні з них вбачають безпосередній зв'язок НОП тільки із змінами, що відбуваються в техніці й технології, а тому визначають її предмет стосовно до організаційно-технічних заходів [8, 4—5]. Інші економісти (такіх більшість) вказують на наукову організацію праці як на складне, багатогранне явище і вважають, що при з'ясуванні її суті слід виходити не тільки з характеру знарядь праці, але й з соціально-економічних умов [7]. Аналогічне розуміння наукової організації праці зустрічається і в навчальній літературі [10, 164]. Це визначення більше відповідає суті наукової організації праці як економічної категорії. На нашу думку, наукова організація праці — це удосконалення *процесів* праці відповід-

но до вимог об'єктивних законів розвитку суспільного виробництва на базі найновіших досягнень техніки і передового досвіду, спрямоване на неухильне зростання продуктивності праці, поліпшення її умов, створення однієї з важливих передумов процесу перетворення праці на першу життєву потребу. При такому розумінні наукової організації праці як економічної категорії вона перестає бути просто системою технічних прийомів і методів, а виступає як соціально-економічна проблема. Її розв'язання сприяє не тільки удосконаленню техніки і технології, підвищенню ефективності виробництва в цілому, а й соціальному розвитку колективів, вихованню нової людини.

Сьогодні майже не існує розбіжності у розумінні напрямів наукової організації праці. У полі зору її завжди перебуває комплекс соціально-економічних, техніко-організаційних, санітарно-гігієнічних і естетичних заходів щодо вдосконалення трудових процесів праці. Лише перелік названих заходів стосовно наукової організації праці свідчить про те, що проблема НОП має бути поставлена на наукову основу. Тому розробка теорії і практики наукової організації праці зв'язана з цілою сукупністю певних знань з різних галузей науки і насамперед суспільних наук.

Прогрес науки і техніки — це один із головних напрямів створення матеріально-технічної бази комунізму. Комуністична партія поставила завдання історичної ваги: **«...органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, ширше розвинути свої, властиві соціалізму, форми з'єднання науки з виробництвом»** [4, 65]. Однією з умов розв'язання цієї важливої задачі є наукова організація праці.

Удосконалення організації виробництва і праці на науковій основі у взаємозв'язку з науково-технічним прогресом є закономірним процесом розвитку соціалістичної економіки на її розвиненій стадії. Сучасна техніка, автоматизація і механізація трудовітких процесів активно впливають на зміну характеру, змісту праці і вимагають досконаліших форм її організації. Партія розглядає даліше удосконалення організації виробництва і праці як важливу умову успішного перетворення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС.

У Директивах XXIV з'їзду Комуністичної партії питання наукової організації праці розглядається як одне із провідних у комплексі важливих заходів щодо перетворення в життя завдань нової п'ятирічки. Соціалістичне суспільство створює якнайширші можливості для розвитку наукової організації праці. Однак це лише об'єктивна передумова. Щоб перетворити цю можливість у реальну дійсність, необхідно далі розвивати теорію і практику НОП. Треба систематично поліпшувати організацію виробництва і праці, поширювати передові методи роботи, рішуче скорочувати втрати робочого часу, — зазначав у допові-

ді про Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. О. М. Косигін.

Йдеться насамперед про те, що наукова організація праці являє собою безперервний процес впровадження в існуючу організацію праці досягнень науки і техніки. Вади в організації праці на багатьох підприємствах призводять до значних простоїв діючого устаткування, втрат робочого часу, неповного використання виробничих потужностей. Результати одночасного обстеження ЦСУ СРСР 2537 промислових підприємств машинобудування міністерств, проведеного 19 листопада 1969 р., показали, що в день обстеження не працювало 210 тис. металорізних верстатів, 39 тис. ковальсько-пресових машин, 7,5 тис. одиниць ливарного устаткування та 29 тис. електрозварювальних машин. Понад 12% вищезгаданого устаткування, або 145,7 тис. одиниць, не працювало через недоліки в організації виробництва і праці [6, 1971, № 13].

За даними добового обстеження, проведеного Харківським облстатуправлінням, на 56 машинобудівних заводах області на час перевірки не працювало 13,6% металорізних верстатів, 16,6% ковальсько-пресового і 22,5% ливарного устаткування. «Ми не можемо миритися, — говорив на XXIV з'їзді КПРС О. М. Косигін, — з тим, що внутрішні простой досягають на ряді промислових підприємств 15—20 процентів усього робочого часу» [4, 159]. Ось чому одним з першорядних народногосподарських завдань дев'ятої п'ятирічки вважається ліквідація цих недоліків у роботі промислових підприємств насамперед шляхом кращої організації виробництва, впровадження наукової організації праці.

При раціональній організації виробництва і праці кожне промислове підприємство має змогу найповніше використати машини і механізми, матеріальні і трудові ресурси, випуск продукції може бути збільшений на 25—30%.

Наведені дані порівняльного аналізу звітів про впровадження наукової організації праці на промислових підприємствах країни за 1969—1970 рр. свідчать про високу ефективність окремих напрямів НОП. Дані показують, що економічний ефект від впровадження наукової організації праці залежить в першу чергу від удосконалення форм поділу і кооперації праці, поширення передових прийомів і методів праці, вдосконалення нормування і оплати праці (див. таблицю).

Разом з тим, як показує практика останніх років, про що свідчать і дані таблиці), найбільша увага на промислових підприємствах приділялась поліпшенню організації та обслуговуванню робочих місць. При великому значенні цих напрямів наукової організації праці без технічно обґрунтованих нормативів витрачання сировини, без техніко-економічних прогресивних норм часу і виробітку підприємства не можуть повною мірою, як того вима-

Напрями НОП	Питома вага заходів, % до загальної кількості		Економічний ефект у розрахунку на рік (на 1крб. витрат, крб)		Умовно-річна економія трудових ресурсів від впровадження НОП, чол.	
	1969 р.	1970 р.	1969 р.	1970 р.	1969 р.	1970 р.
Розробка раціональних форм поділу і кооперації праці	7,0	7,4	2,90	3,77	37684	60640
Поліпшення організації робочих місць	23,2	23,7	1,42	1,31	47879	57452
Поліпшення обслуговування робочих місць	14,7	14,8	1,57	1,48	22788	27956
Поширення передових прийомів і методів праці	9,9	10,2	2,04	2,11	24632	28147
Вдосконалення нормування і оплати праці	8,4	9,7	12,95	18,58	48185	67615
Поліпшення умов праці	21,3	20,2	0,43	0,35	10672	12009
Інші заходи	15,6	14,0	1,65	1,61	22620	27702

гає сучасний етап комуністичного будівництва, забезпечити чітку ритмічну роботу всіх ланок виробництва, добитися високопродуктивної праці. «Ми повинні мати в своєму розпорядженні,— відзначив з цього приводу О. М. Косигін на XXIV з'їзді КПРС,— науково обгрунтовані норми витрачання сировини, палива, електроенергії, матеріалів, трудових затрат. Планові органи повинні своєчасно проводити перегляд нормативів, забезпечуючи безпосередній зв'язок цих норм з досягненнями технічного прогресу» [4, 188—189]. Норми праці треба розробляти по кожній операції для всіх робітників і службовців.

Необхідно також удосконалювати форми використання фондів матеріального стимулювання підприємств для матеріального заохочення робітників і службовців у справі вдосконалення наукової організації виробництва та праці. Поліпшення системи матеріального стимулювання наукової організації праці — важливий засіб підвищення продуктивності праці, освоєння нової техніки, зміцнення трудової дисципліни, створення кращих умов праці і побуту трудящих.

Важливим напрямом наукової організації праці має стати підвищення кваліфікації робітників, створення умов для суміщення професій. Розрахунки свідчать, що тільки на машинобудівних підприємствах шляхом взаємної заміни можна піднести продуктивність праці на 2—3%, вивільнивши при цьому значну кількість робітників [11, 1965, № 6, 114]. Наукова організація

праці створює широкі можливості для розв'язання питань підготовки і підвищення кваліфікації кадрів.

Ми розглянули тільки деякі важливі питання удосконалення організації праці на наукових засадах в умовах будівництва комуністичного суспільства. Обсяг статті не дозволяє розкрити всі напрями наукової організації праці, дати аналіз кожного з них. Проте навіть сказане характеризує наукову організацію праці як одну з важливих умов, що забезпечують підвищення продуктивності праці при ефективному використанні матеріальних і трудових ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, 46, ч. II.
2. В. І. Ленін, Твори, т. 27, 29.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1962.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971.
5. Постанова ЦК КПРС від 29 серпня 1967 р. «Наполегливо впроваджувати наукову організацію праці, підносити культуру виробництва». — «Правда», 20 вересня 1967 р.
6. Ж. «Вестник статистики».
7. Див.: А. Н. Гржегоржевский, И. П. Цимбалов. Некоторые методологические вопросы научной организации труда и определение ее экономической эффективности. — В кн.: «НОТ и экономика производства», М., «Мысль», 1968, стр. 12; Н. В. Марков. Закономерности развития производительных сил в период строительства коммунизма. М., «Высшая школа», 1969, стор. 129—130.
8. Ф. К. Маркевич. Основные принципы научной организации труда на производстве. М., «Экономика», 1966.
9. Підраховано за даними: «Научная организация труда в промышленности Украинской ССР». Донецьк, «Донбасс», 1969, стор. 10; «Радянська Україна», 24 вересня 1968 р. Економічні проблеми науково-технічного прогресу. Питання політичної економії. Міжвідомчий збірник, вип. 75, 1971, стор. 106; «Под знаменем ленинизма», 1971, № 1, стор. 16.
10. Політична економія соціалізму. К., «Вища школа», 1970.
11. Ж. «Социалистический труд».
12. Харьковщина в девятой пятилетке. Харьков, «Прапор», 1971.
13. В. В. Цветков. Ленінська наука організації праці й управління. К., Політвидав України, 1969.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ ВИРОБНИЦТВОМ В УМОВАХ РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ

І. Я. Ткаченко, І. Ф. Прокопенко

Суспільне виробництво в умовах розвиненого соціалізму розвивається високими темпами, невпинно зростає його ефективність. Все більш розкриваються переваги і можливості соціалістичної системи господарства, вдосконалюється механізм функціонування соціалістичної економіки. Невід'ємною складовою частиною цього процесу є удосконалення відносин управління, пошуки таких форм і методів, які відповідали б сучасному етапо-

ві розвитку нашого суспільства, коли на практиці розв'язується головне економічне завдання — створюється матеріально-технічна база комунізму.

Одним із основних напрямів удосконалення управління суспільним виробництвом є впровадження нових організаційних форм та зміцнення госпрозрахункових відносин на основі створених виробничих об'єднань, що дозволяє найповніше реалізувати можливості і переваги господарської реформи.

Не випадково, що серед першочергових завдань, висунутих XXIV з'їздом КПРС та XXIV з'їздом КП України, значне місце посідають проблеми вдосконалення організаційних форм управління виробництвом. Зокрема поряд із завершенням переходу всіх промислових підприємств на нові умови планування і матеріального стимулювання, намічається розвиток реформи «по вертикалі», тобто вдосконалення середньої та вищої ланок галузевого управління.

Вже досвід першого етапу господарської реформи показав, що підприємства і об'єднання, які працюють в нових умовах, привели в дію допоміжні резерви і значно підвищили ефективність суспільного виробництва. Економіка СРСР розвивається високими темпами, які значно перевищують темпи розвитку виробництва капіталістичних країн. Якщо для подвоєння національного доходу, обсягу виробництва промислової продукції та основних виробничих фондів США було потрібно відповідно 20, 18 і 22 роки, Англії — 30, 22 і 19 років, ФРН — 15, 11 і 10 років, то Радянському Союзові — лише 10, 8 з половиною і 8 років [8, 90]. Ще швидше зростають масштаби виробництва. Загальний обсяг виробництва в 1970 р. перевищив його розміри усіх довоєнних п'ятирічок разом взятих.

Одночасно з цим закономірно посилюється процес концентрації та централізації виробництва як одна з передумов виникнення і розвитку виробничих об'єднань — нової організаційної форми управління. Процес створення госпрозрахункових промислових об'єднань обумовлений дією об'єктивних економічних законів, розвитком продуктивних сил, зростанням масштабів виробництва, підвищенням рівня його усуспільнення та змінами в системі пануючих виробничих відносин. Це в повній мірі відповідає відомому теоретичному положенню К. Маркса, згідно з яким зростання розмірів промислових підприємств всюди є вихідним пунктом для широкої організації суспільної праці багатьох, для широкого розвитку її матеріальних рушійних сил, тобто для прогресуючого перетворення розрізнених і рутинних процесів виробництва в суспільно комбіновані і науково спрямовані процеси виробництва [див. 1, 23, 595].

Ось чому протягом усіх років існування Радянської держави питанню прискореного розвитку концентрації в промисловості і сільському господарстві як передумові виникнення нових, со-

ціалістичних організаційних форм управління виробництвом приділяється значна увага.

Перші виробничі об'єднання в нашій країні виникли ще в 1918 р. Пізніше, перетворюючи в життя рішення XVI партійної конференції та постанови Центрального Комітету партії від 5 грудня 1929 р. «Про реорганізацію управління промисловістю», були створені досконаліші виробничі об'єднання, які з урахуванням спеціалізації і територіальної єдності поділялися на три основні типи [4, 2, 138]. По мірі розвитку соціалістичного виробництва роль виробничих об'єднань та їх форми невпинно змінювалися. В період існування раднаргоспів (1957—1965 рр.) виникає нова форма об'єднання — радянські фірми.

З появою перших фірм, створених у Львівському раднаргоспі (1961 р.), об'єднання швидко розповсюджуються і якщо в 1963 р. в промисловості країни їх було 53, то на початку 9-ї п'ятирічки — близько 600.

На сучасному етапі здійснення господарської реформи, який характеризується прискореними темпами концентрації виробництва, створюються винятково сприятливі умови для вдосконалення організаційних форм управління на основі створення відомих за формою, але нових за змістом виробничих об'єднань.

При цьому, відмічаючи можливості сучасного етапу, ми насамперед підкреслюємо високий рівень розвитку техніки сучасного виробництва, а не тільки зосередження великої кількості робітників, маючи на увазі, що при відсталій техніці останнє ще не характеризує процесу концентрації. Концентрація виробництва, як відзначав В. І. Ленін, далеко сильніша, ніж концентрація робітників, бо саме вона сприяє більш високим темпам росту продуктивності праці [див. 2, 22, 180], що в повній мірі підтверджується розвитком виробництва в сучасних умовах.

На кінець восьмої п'ятирічки, наприклад, промислові підприємства країни з обсягом виробництва понад 50 млн. крб., які становили лише 2% до їх загальної кількості, зосередили 38,5% вартості основних виробничих фондів та 24,6% робітників. На їх частку припадало 27,7% валової продукції і 40,7% прибутку, створюваних у промисловості.

Відповідно до потреб підвищення рівня концентрації виробництва здійснюється будівництво нових та реконструкція діючих підприємств.

Але можливості дальшого прискорення процесу концентрації виробництва і вдосконалення організаційних форм управління ще далеко не вичерпані. Так, у промисловості країни понад 50% становлять підприємства з числом робітників до 200 чол., які охоплюють лише 9,7% робітників, 7,7% вартості основних виробничих фондів, 11,6% валової продукції та 7,9% прибутку [5, 180]. Виробництво продукції на цих підприємствах здійснюється при вищих витратах, ніж у середньому по промисловості. Крім того, вони неспроможні кваліфіковано розв'язувати питання тех-

нічного прогресу, спеціалізації виробництва, вивчати попит споживача, бо у них, як правило, відсутня належна науково-дослідницька база, конструкторські та технологічні підрозділи.

Нераціональне використання виробничих площ та низька технічна озброєність негативно позначаються на рівні продуктивності праці як на таких підприємствах, так і в цілому в промисловості. Внаслідок цього вони мають у 1,5—3 рази нижчу, ніж на великих підприємствах, рентабельність, а в тих випадках, коли вона навіть досить висока, їм важко використати усі переваги, створювані реформою для підприємств оптимальних розмірів. Нарешті, зазначені підприємства ускладнюють організаційну структуру виробництва. Дублюючи діяльність провідних підприємств, вони створюють зайві ланки в системі виробництва і управління.

Закономірно, що розв'язання проблеми «дрібних підприємств» пролягатиме через процес концентрації виробництва, який, проте, не слід обмежувати позитивним впливом на техніко-економічні показники розвитку окремих підприємств і продуктивних сил в цілому. Як категорія продуктивних сил, концентрація виробництва викликає відповідні зміни не тільки в них, але й у виробничих відносинах. Одночасно з підвищенням рівня концентрації виробництва відбуваються якісні зміни в соціалістичній власності, які супроводжуються змінами у всій системі виробничих відносин, а разом з ними і в системі відносин управління виробництвом. Таким чином, передумовою вдосконалення управління суспільним виробництвом і, зокрема його організаційних форм, є створення раціональної структури виробництва шляхом злиття й зосередження виробництва в небагатьох найбільших підприємствах [див. 2, 27, 282].

Багаторічний досвід роботи виробничих об'єднань свідчить, що саме в них відкриваються можливості найдоцільнішої структури виробництва і організації управління, яка дає змогу всім, навіть дрібним підприємствам, використати переваги висококонцентрованого виробництва, в якому продукт уречевленої праці діє даром, як сили природи [1, 23, 370]. Наприклад, за роки восьмої п'ятирічки завдяки використанню цих переваг в об'єднаннях легкої промисловості Української РСР випуск продукції збільшився на 82,6%, а продуктивність праці зросла на 50%.

Все це свідчить про життєздатність виробничих об'єднань і потребу перетворення їх в організаційну форму управління, яка повною мірою відповідає вимогам розвиненого соціалістичного суспільства. Оскільки у виробничих об'єднаннях поряд з концентрацією поглиблюється спеціалізація шляхом централізації і кооперування однорідних виробництв, процес їх створення слід розглядати як об'єктивний, безпосередньо пов'язаний з розвитком суспільного поділу праці. Саме з урахуванням закономірностей суспільного поділу праці можливо пояснити просліджувану в об'єднаннях тенденцію до централізації окремих

функцій управління. В об'єднаннях поряд з перевагами, які виникають на основі раціональнішого використання внутрішніх виробничих резервів, виникають сприятливі умови для вдосконалення управління і скорочення управлінських витрат. В них можна високоефективно використати сучасну техніку, особливо засоби автоматизації управління та ЕОМ, спростити структуру управління, скоротити чисельність управлінського персоналу. Як свідчать дані ЦСУ Української РСР, створення 54 виробничих об'єднань в легкій промисловості республіки дозволило ліквідувати 123 структурні підрозділи, вивільнити із апарату управління понад 2 тис. чол. та скоротити управлінські витрати на 3,2 млн. крб.

Створення виробничих і науково-виробничих об'єднань дозволяє також добитися концентрації наукової думки, високоефективного впровадження досягнень науки у виробництво. Посилаючись на приклад співробітництва колективу Харківського науково-виробничого об'єднання «Кондиціонер», відмітимо, що завдяки спільним зусиллям колективу робітників та науковців ВНДІ «Кондвентмаш», який з 1967 р. діє безпосередньо на заводі, достроково виконано завдання минулої п'ятирічки, здійснено комплексну механізацію підприємства, умовно вивільнено понад 1100 працівників, підвищено в 1,8 раза рентабельність виробництва.

Централізація функцій управління в межах створюваних виробничих об'єднань ніскільки не послаблює госпрозрахункових відносин. Навпаки, тут створюються умови для гармонійного поєднання централізовано-планових засад і повного госпрозрахунку.

Госпрозрахункові об'єднання на сьогодні найповніше відповідають потребам оптимального поєднання всенародних, колективних і особистих інтересів. Саме в них досягається поєднання виробничої і управлінської діяльності, забезпечується як технологічна, так і економічна єдність. На відміну від об'єднань 50-х—початку 60-х років сучасне виробниче об'єднання являє собою новий тип висококонцентрованого виробництва, яке діє на основі завдань народногосподарського плану і принципів повного господарського розрахунку, забезпечує шляхом координації технологічних і управлінських функцій високу ефективність виробництва. Як економічна категорія, госпрозрахункове виробниче об'єднання виражає властивий періодові розвиненого соціалізму новий, вищий рівень усупільнення виробництва.

Еволюція об'єднань, таким чином, повинна здійснюватись так, щоб створення нових народногосподарських комплексів відповідало зазначеним вище вимогам. Виходячи з цього і не вдаючись в подробиці наукових суперечок щодо переваг концервної, трестівської чи інших форм об'єднань, ми вважаємо, що найжиттєвішою з точки зору ефективного здійснення як виробничих, так і управлінських функцій формою, є «об'єднане підприємство»

на відміну від форми «об'єднані підприємства». Виробничі об'єднання останнього типу не змінюють рівня концентрації виробництва, що не дозволяє поширити переваги крупного виробництва на середні та дрібні підприємства. Окремі підприємства, які входять до таких об'єднань, незалежно від розмірів, повинні зберігати свою оперативно-господарську самостійність і всі ознаки юридичної особи. Органи управління в таких об'єднаннях обособлюються, дублюючи організаційно-управлінську діяльність окремих підприємств, перетворюються в паралельно діючі, зайві ланки. Все це гальмує процес перетворення об'єднання в єдиний госпрозрахунковий комплекс. Подібна форма може бути використана як перехідна на шляху до створення досконаліших об'єднань типу «об'єднане підприємство». Вибір форми об'єднання має принципове значення, оскільки в ній повинні в однаковій мірі створюватися додаткові можливості техніко-економічного розвитку виробництва і вдосконалення управління.

Впровадження галузевих виробничих об'єднань має супроводжуватись з'єднанням апарату заводууправління головного підприємства та апарату главків, створенням на їх основі середньої ланки управління суспільним виробництвом. Зміцнення апарату головного підприємства буде досягнуте за рахунок злиття паралельних служб і часткового скорочення апарату управління на підприємствах, які ввійшли до складу об'єднання. Генеральний директор здійснює безпосереднє керівництво об'єднанням і разом з тим головним підприємством. Галузеве виробниче об'єднання, таким чином, поєднує діяльність главків, окремих підприємств, наукових, проектно-конструкторських і інших організацій, спрямовує її на ефективне виконання виробничих і управлінських функцій.

Перевага таких об'єднань полягає ще й у тому, що зосередження управлінських функцій на головному підприємстві дозволяє органам управління оперативнo розв'язувати питання, підпорядковуючи розвиток окремих ланок об'єднання загальнодержавним інтересам. Така централізація функцій управління сприяє розвитку госпрозрахункових відносин у самому об'єднанні і дає змогу поширити принципи повного госпрозрахунку на діяльність головних управлінь галузевих міністерств, що красномовно підтверджується діяльністю Міністерства приладобудування, засобів автоматизації і систем управління [7, 82—103]. Безумовно, при створенні виробничих об'єднань треба враховувати як специфіку галузі, так і територіальну роз'єднаність підприємств. Враховуючи територіальну роз'єднаність, її не слід переоцінювати і обґрунтовувати нею збереження повної самостійності окремих підприємств, які входять до об'єднання. Це суперечить об'єктивним закономірностям розвитку виробництва і управління і свідчить скоріше про наявність елементів місництва, явища недопустимого при розв'язанні такого загальнодержавного питання, яким є створення виробничих об'єднань.

До того ж відомо, що територіальна єдність не є конституційною ознакою підприємства і тим більше — об'єднання.

Здається, що в умовах одного й того ж адміністративно-економічного району найдоцільнішою є централізація функцій управління на головному підприємстві з перетворенням окремих підприємств у філіали, які переходять на безцехову структуру, або стають цехами з розширеними правами. Скоріше інтересами окремих підприємств, ніж загальнодержавними міркуваннями, можна пояснити те, що ряд об'єднань, втім числі харківських «Дитодяг» та «Харків», до яких ввійшли підприємства, розміщені в межах міста та його передмість, створені за методом «з'єднаних підприємств», що мало позначилося на вдосконаленні і спрощенні системи управління, а інколи і ускладнило її.

Завдання полягає в тому, щоб максимально використати внутрішні резерви, шляхом прискорення процесів концентрації, спеціалізації та кооперування виробництва забезпечити послідовне становлення нової структури організації управління, яка б налічувала максимум три рівні: міністерство — всесоюзне чи республіканське об'єднання — територіальне виробниче господарунокве об'єднання.

Результати функціонування діючих об'єднань свідчать, що настав час перейти до їх широкого впровадження у провідних галузях виробництва, зокрема — машинобудуванні. Успішному перетворенню у життя рішень XXIV з'їзду КПРС, спрямованих на завершення будівництва виробничого комплексу для випуску трактора Т-150, відповідало б створення виробничого господаруноквого об'єднання «ХТЗ». Поряд з головним підприємством — Харківським тракторним заводом, на частку якого припадає майже 50% загального обсягу продукції споріднених з ним підприємств Харківської області, до нього ввійшли б діючі та заново створювані заводи, здебільшого спеціалізовані на випуску продукції тракторобудування.

Реальні можливості для створення об'єднань існують також на підприємствах електротехнічної промисловості, верстатобудування та інших галузей виробництва.

Створення виробничих об'єднань, поряд з налагодженням межі нових організаційних відносин, дозволить зосередити увагу центральних органів управління на головному — розробці і послідовному здійсненні науково-технічної, економічної і соціальної політики, успішному розв'язанні складних питань управління сучасним виробництвом.

Таким чином об'єднання — це не тільки нова виробнича ланка, але й, що не менш важливо, нова ланка в системі управління виробництвом, яка поєднує вигоди висококонцентрованого виробництва і його організації на умовах повного господарського розрахунку.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 22, 27.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971.
4. Решения партии и Советского правительства по хозяйственным вопросам. М., Политиздат, 1967.
5. Народное хозяйство СССР в 1969 г. М., Изд-во «Статистика», 1970.
6. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., Изд-во «Статистика», 1971.
7. Г. С. Мергелов. Хозрасчет в органах управления отраслью. М., Изд-во «Экономика», 1971.

ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РОЗПОДІЛУ ЗА ПРАЦЕЮ В СРСР

Л. М. Іванова

Розподіл за працею як економічна категорія соціалізму був установлений і вперше науково обгрунтований К. Марксом і Ф. Енгельсом. Формулюючи принцип розподілу фонду споживання, Маркс в першому томі «Капіталу» вказував, що в умовах союзу «вільних людей, що працюють спільними засобами виробництва і планомірно витрачають свої індивідуальні робочі сили як одну суспільну робочу силу», частка кожного робітника в предметах споживання визначається робочим часом [1, 23, 86]. «Ту ж саму кількість праці, яку він (робітник — Л. І.) дав суспільству в одній формі, — писав Маркс, характеризуючи розподіл на першій фазі комунізму, — він одержує назад в іншій формі» [1, 19, 20], тобто в формі предметів споживання. Спираючись на ці теоретичні положення і розвиваючи їх далі, В. І. Ленін відмічав, що соціалізміві властивий розподіл матеріальних благ між людьми відповідно до відданої суспільству праці. «За відрахуванням тієї кількості праці, яка йде на суспільний фонд, кожний робітник, таким чином, одержує від суспільства стільки ж, скільки він йому дав» [2, 25, 422].

Можливість розподілу за працею виникає лише на основі утвердження суспільної власності на засоби виробництва. Спільне володіння засобами виробництва, вказував В. І. Ленін, обумовлює «розподіл продуктів за мірою роботи кожного» [2, 24, 61]. В силу суспільної власності на засоби виробництва всі учасники суспільного виробництва поставлені в однакове становище — вони можуть привласнювати лише предмети споживання, мірилом їх доходу може бути тільки праця, віддана суспільству.

В соціалістичному суспільстві, писав Маркс, «ніхто не може дати нічого, крім своєї праці і... з другого боку, у власність окремих осіб не може перейти ніщо, крім індивідуальних предметів споживання» [див. 1, 19, 20].

У застосуванні єдиного принципу розподілу за працею, принципу «хто не працює, той не їсть» В. І. Ленін вбачає основу соціалізму, невикоренене джерело його сили, незнищиму загрозу його остаточної перемоги [див. 2, 27, 348]. Розподіл при соціалізмі В. І. Ленін розглядав як могутню підйому, яка сприяє зростанню виробництва, підвищенню якості праці, її продуктивності, розвитку ініціативи трудящої людини [Див. 2, 33, 34].

Розподіл за працею є гарантією збереження і зміцнення суспільної власності на засоби виробництва, необхідною передумовою відтворення і розвитку соціалістичних виробничих відносин.

Виходячи з цих ленінських вказівок на різних етапах соціалістичного будівництва в СРСР партія і уряд розробляли конкретні форми і методи оплати праці. Так, у перші роки Радянської влади «з метою підвищення трудової дисципліни і продуктивності праці» основною формою розподілу матеріальних благ була відрядна форма оплати праці.

Переростання соціалізму в СРСР в стадію своєї зрілості — в розвинене соціалістичне суспільство почало вимагати вдосконалення оплати праці, основним завданням якої є підвищення матеріальної заінтересованості працівника в зростанні своєї виробничої кваліфікації і продуктивності праці. Фактором стимулювання зростання культиурно-технічного рівня і творчої ініціативи робітників у розвитку суспільного виробництва в сучасних умовах є впровадження погодинно-преміальної форми оплати праці.

Правильне проведення в життя ленінського принципу розподілу за працею стало основним шляхом забезпечення загальності і обов'язковості праці в СРСР. Принцип «від кожного за здібністю, кожному за працею» означає, що кожен повинен працювати в міру своїх сил, а суспільство зобов'язане створювати умови для всебічного прояву здібностей людей, для найефективнішого їх застосування. В результаті послідовного здійснення цього принципу в СРСР розв'язана «найважливіша і найтрудніша проблема соціалізму» [2, 32, 359] — досягнуто максимального залучення працездатного населення до активної діяльності. З кожним роком збільшується кількість робітників і службовців у народному господарстві нашої країни. Так, в 1971 р. середньорічна кількість робітників і службовців СРСР збільшилась порівняно з 1970 р. на 2,5 млн. чол. і становила 92,7 млн. чоловік [5]. Тепер, як і в попередні роки, в країні забезпечена повна зайнятість; в окремих галузях і районах відчувається навіть нестача робочої сили.

За роки минулої п'ятирічки було здійснено великі заходи щодо дальшого вдосконалення оплати праці, найважливішої підйомної матеріального стимулювання. В результаті підвищення й упорядкування оплати праці, зниження ставок прибуткового податку із заробітної плати у ряду категорій робітників і служ-

бовців, розширення пільг для осіб, що працюють у віддалених районах, значно підвищився добробут радянських людей. У 1970 р. частка трудящих із зарплатою до 70 крб. на місяць скоротилася приблизно в 4 рази, а питома вага працівників, що одержують понад 100 крб. на місяць, збільшилася в 3,5 рази [5].

Однією з відмітних особливостей розвиненого соціалізму є поступове подолання соціально-економічної неоднорідності в праці, зростання добробуту народу, послаблення нерівності в доходах працівників, в умовах їх праці і побуту. Успішне здійснення економічної реформи (на кінець 1970 р. на нову систему господарювання було переведено понад 41 тис. промислових підприємств, на яких припадає понад 95% загального обсягу прибутку промисловості і 93% загального обсягу реалізованої продукції) сприяє розвитку цих процесів. Виконуючи вказівки В. І. Леніна, партія в умовах нової економічної реформи прагне все повніше використовувати всі форми матеріального і морального стимулювання. Багатолітній досвід організації стимулювання праці при соціалізмі ще раз підтвердив правильність ленінської ідеї розумового поєднання особистої і колективної матеріальної заінтересованості, відповідності заробітку загальним наслідкам праці.

Заробітна плата, як вказував тов. Л. І. Брежнев на XV з'їзді профспілок СРСР, повинна бути дійсно заробленою, кожний працівник повинен відчувати її пряму залежність від свого внеску у виробничі успіхи колективу.

Тепер значно зросли можливості виробничих колективів у створенні і використанні заохочуючих фондів. За роки економічної реформи вони зросли у кілька разів. Так, якщо величина фондів економічного стимулювання в промисловості в 1965 р. становила 2,3 млрд. крб., то в 1971 р. — 13,6 млрд. крб. В 1969 р. порівняно з 1965 р. до фондів економічного стимулювання було відраховано на додаткову оплату праці утричі більше грошових коштів. Значно збільшилась питома вага преміальних виплат. З 1965 по 1970 р. сума премій робітникам, ІТП та службовцям промисловості СРСР збільшилась у 2,3 рази, а середньомісячний розмір премій в розрахунку на одного працівника підвищився за цей період більш ніж у два рази [4].

Це свідчить про те, що розмір заробітної плати кожного працівника залежить не тільки від його особистої продуктивності праці, але й від результатів господарської діяльності всього колективу в цілому. Зростання заробітної плати робітників і службовців визначається в значній мірі зростанням обсягу реалізованої продукції, поліпшенням її якості, підвищенням рівня рентабельності і збільшенням розмірів прибутку підприємства.

Разом з тим в організації оплати праці ще й тепер є багато недоліків. Якщо нова господарська реформа багато зробила щодо максимальної мобілізації резервів виробництва, то тарифна система, технічне нормування потребують серйозного поліп-

шення. Необхідно значно підвищити частку тарифного заробітку у загальній оплаті праці. Тепер вона становить близько 52% (на багатьох підприємствах у машинобудуванні 40—45%, доцільно її довести до 70—80%).

З підвищенням тарифних ставок об'єктивно виникає необхідність підвищення у відповідних пропорціях і норм виробітку. Інакше виникнуть диспропорції між рівнем середньої заробітної плати і продуктивністю праці; втратиться стимулююча роль тарифу, нормування виконуватиме невласливу йому функцію — підтягування заробітної плати. Таким чином, назріла серйозна необхідність у дальшому вдосконаленні форм оплати праці, її нормуванні і преміюванні, посиленні однаковості в оплаті праці. Вдосконалення заробітної плати мусить бути безперервним процесом, бо тільки в такому випадку можна добитись бажаних наслідків.

XXIV з'їзд КПРС розробив дійову програму дальшого вдосконалення організації оплати праці в нашій країні. Виходячи з того, що головною метою соціалістичного виробництва є все повніше задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб народу, Директивами XXIV з'їзду КПРС передбачена необхідність забезпечити в поточному п'ятилітті значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці. Як і раніш, основним шляхом підвищення добробуту народу в новій п'ятирічці є зростання оплати за працею. Середньомісячна грошова заробітна плата робітників і службовців буде підвищена за п'ятирічку на 20—22% і в 1975 р. досягне 146—149 крб.

Передбачається збільшення мінімуму заробітної плати до 70 крб. на місяць, скасування податків із заробітків робітників і службовців до 70 крб. на місяць і зменшення ставок податків із заробітної плати до 90 крб. на місяць. Оскільки збільшення мінімуму заробітної плати і підвищення заробітків середньооплачуваних працівників проводитиметься одночасно, посиляться стимулююче значення заробітної плати, завдяки встановленню більш обґрунтованих співвідношень у оплаті праці по галузях народного господарства і категоріях працівників з урахуванням умов праці і кваліфікації.

Особливістю дев'ятої п'ятирічки є те, що підвищення мінімуму зарплати проводитиметься за територіальним принципом у поєднанні з галузевим. Приріст заробітної плати в значній мірі відбуватиметься за рахунок централізованих державних коштів.

Науково-технічна революція поліпшує умови праці, підвищує її продуктивність, усуває важку некваліфіковану працю. Це дає можливість зближувати рівні заробітної плати. Разом з тим слід пам'ятати, що зменшення диференціації в оплаті праці може

призвести до нестачі робочої сили в окремих галузях і районах країни. Ось чому Директивами XXIV з'їзду КПРС передбачено введення районних коефіцієнтів до заробітної плати робітників і службовців віддалених районів.

Ці заходи мають велике соціально-економічне значення. Вони посилюють роль тарифної системи, поліпшують нормування праці, дозволяють забезпечити правильне співвідношення в заробітній платі кваліфікованих і некваліфікованих працівників, а також в заробітній платі по галузях і районах країни [3, 199]. Послідовне впровадження в життя ленінського принципу розподілу за працею, вдосконалення оплати праці є могутньою підмогою підвищення ефективності суспільного виробництва, сприяє зміцненню економічного потенціалу нашої країни і підвищенню добробуту радянського народу.

Проводячи величезну роботу по удосконаленню матеріального стимулювання, партія на всіх етапах соціалістичного будівництва в нашій країні надавала величезного значення моральним стимулам.

Сучасний етап розвитку нашого суспільства вимагає і значного підвищення ролі морального стимулювання. Такі форми високого визнання трудових заслуг, як нагородження орденами, присвоєння почесних звань і т. п. повністю зберігають своє місце. Але моральні стимули не слід зводити тільки до винагород. У кожному колективі необхідно створити певну атмосферу, певну громадську думку як навколо тих, хто працює добре, так і навколо ледарів, літунів і бракоробів, бо успіхи соціалістичного будівництва залежать від добросовісності додержання соціалістичної дисципліни праці, виховання справжнього комуністичного ставлення до праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, 23.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 24, 25, 27, 32, 33.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1972.
4. Ж. «Политическое самообразование», 1971, № 12.
5. Газ. «Правда», 23 січня, 21 березня 1972 р.

УСПІХИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В БРАТЕРСЬКІЙ СІМ'І НАРОДІВ

М. І. Бондаренко

З почуттям гордості за величні звершення в комуністичному будівництві під безпосереднім впливом ідей і рішень XXIV з'їзду КПРС братерські народи нашої країни відзначили 50-річний ювілей утворення СРСР.

«Утворення Радянського Союзу, — відмічається в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радян-

ських Соціалістичних Республік», — було одним з вирішальних факторів, що забезпечували умови для перебудови суспільства на соціалістичних засадах, піднесення економіки і культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності та міжнародних позицій багатонаціональної держави трудящих» [5, 3].

Здійснюючи свою господарську програму, Комуністична партія та Радянська держава в ході соціалістичної перебудови економіки країни, створювали особливу форму селянського землеволодіння, спрямовану проти поміщицького землеволодіння, яке ліквідувалося шляхом революційної експропріації без будь-якого матеріального відшкодування.

Безвідплатна передача землі в користування трудового селянства переконала його в тому, що лише Радянська влада може розв'язати аграрне питання в інтересах трудящих. В складних умовах завоювання політичної влади, в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції, а потім і в період відбудови народного господарства ці нові аграрні відносини були важливим фактором зміцнення союзу робітничого класу з трудовим селянством, що забезпечив перемогу нового ладу на селі. Аналізуючи підсумки аграрних перетворень в країні, В. І. Ленін писав, що «в селянській країні першими виграли, найбільше виграли, відразу виграли від диктатури пролетаріату селяни взагалі» [1, 30, 91—92].

На Україні селянам було передано майже 14 млн. десятин землі, велику кількість худоби, реманенту і т. д. Виграш селян України, одержаний в результаті націоналізації землі і скасування їх заборгованості поміщикам та капіталістам, перевищував 200 млн. крб. щорічно [13].

В ході здійснення аграрних перетворень українське село осереднювалось. Зменшувалась кількість безземельних і малоземельних селянських господарств. До 1922 р. (року утворення СРСР) на Україні число господарств, що мали посівні площі від 2 до 3 десятин зросло до 23,5% проти 16,4% в 1917 р., від 3 до 4 десятин — відповідно до 21,3% проти 11,9%, від 4 до 6 — до 13% проти 8,4%, від 6 до 9 десятин — до 14,3% проти 10,7% [7, 33].

Однак дослідження статистичних даних того періоду, значної кількості архівних матеріалів і, нарешті, особисті розмови з учасниками проведення заходів по перетворенню в житті аграрної програми Радянської влади дозволяють зробити висновок про те, що в процесі аграрних перетворень об'єктивно не було змоги зробити зрівняльного розподілу земель. З політекономічної точки зору зрівняльний розподіл земель в умовах соціалістичної революції явно суперечив об'єктивним потребам економічного розвитку і законам товарного виробництва. Таке рішення ховало в собі глибоку суперечність. Проведення зрівняльного землекористування не давало змоги ні задовольнити потреби селян в землі і засобах її обробки, ні тим більше створити умови для соціалістичної перебудови села. Воно несло нову супереч-

ність — суперечність між кількістю землі, одержаної селянськими господарствами, і можливістю, що з'явилась у кожному селянському господарстві, використати одержану ділянку землі: до того ж ця суперечність з часом різко загострилась. Практично на селі створювались обставини, в яких окремі господарства відчували нестачу землі і надлишок засобів виробництва для її обробки, інші мали землі більше, ніж могли обробляти своєю працею і наявними засобами виробництва.

Таке становище не могло забезпечити підвищення врожайності сільськогосподарських культур, збільшення валового збору хліба в країні. В 1922 році валовий збір хлібів на Україні становив 104 млн. центнерів або 55 % середнього за 1909—1913 рр. збору, причому в п'ятих губерніях степу було зібрано лише близько 40 % одержаної до війни кількості зерна [12, 226].

Різко скоротилось тваринництво. Навесні 1922 р. в степовій частині України поголів'я худоби у порівнянні з 1916 р. становило: коні 47,2 %, велика рогата худоба — 43,1 %, вівці — 55,1 %, свині — 18 % [15, 60—61].

У цей період скоротилась посівна площа республіки. В 1921 р. вона становила 90,3 млн. га проти 105,5 га в 1913 р. Особливо різко скоротилась посівна площа під технічними культурами. Так, під бавовником вона скоротилась в 6 разів, під цукровим буряком більш ніж у 3 рази і т. д. [18, 280].

У 1920 р. посівна площа Харківської губернії становила 87 % посівної площі 1913 р. [25]. У Криму площа посівних культур зменшилась до 1922 р. у порівнянні з 1916 р. більш ніж у 2,5 рази, а валовий збір зерна скоротився в 5 разів, винограду — в 2,4 рази, фруктів — у 13 разів, тютюну — в 9 разів. У середньому в Криму зібрано всієї сільськогосподарської продукції в 1922 р. в 7 разів менше, ніж у 1916 р. [23].

Подолання цих труднощів стало важливим завданням відбудови та дальшого розвитку сільського господарства. Але окремі одноосібні селянські господарства не в змозі були розв'язати всіх завдань відбудови та розширення сільського господарства. «... Основне завдання партії і Радянської влади, — відмічається в Резолюції 8 Всеукраїнської конференції КП(б)У (травень 1924 р.), — повинно бути зосереджене на сприянні маломісному і середняцькому селянству в їх господарському відродженні шляхом кооперування і колективізації» [6, 235].

Націоналізуювавши землю і розділивши її в зрівняльне користування селянських господарств, Радянська влада заохочувала практику виробничого кооперування селянства. Економічні обставини, що складались на селі, неминуче штовхали бідне селянство до колективних форм організації господарства, оскільки вести своє господарство по-старому було неможливо, тому що «... таке марнування людських сил і праці, яке зв'язане з дрібним окремим селянським господарством, далі тривати не може. Вдвоє і втриє піднеслася б продуктивність праці, вдвоє і втриє

була б збережена людська праця для землеробства і людського господарства, коли б від цього розпорошеного дрібного господарства стався б перехід до господарства громадського» [1, 28, 308—309]. І далі В. І. Ленін вказував, що «виходом є тільки громадський обробіток землі, до цього громадського обробітку землі поступовими заходами прямує тепер Радянська влада систематично» [1, 28, 312].

Осереднячування села і побудова соціалістичних господарств — це два нерозривно зв'язані між собою процеси, що установили специфіку соціально-економічного розвитку землеробства перехідного періоду, які разом робили значний вплив на відбудову та розвиток продуктивних сил сільського господарства. Вже у 1925 р. валовий збір зерна перевищив середньорічне виробництво 1909—1913 рр. на 17% [17, 317].

Селянство за допомогою держави до кінця відбудовного періоду успішно справилося з завданням досягти довоєнного рівня сільськогосподарського виробництва. Це був рубіж для дрібно-товарного виробництва на селі. Тепер, коли економічний розвиток країни вимагав від сільськогосподарського виробництва збільшення темпів його росту, воно не могло задовольнити потреби країни в сировині для індустрії та в продуктах харчування для трудящих міста. Якщо середньорічний приріст промислової продукції за 1926—1929 рр. досягав 27%, то приріст сільськогосподарської продукції становив лише 0,9% [20, 25].

В. І. Ленін безпосередньо пов'язував об'єднання селянських господарств у колгоспи з впровадженням нової, високопродуктивної техніки як єдиної умови реконструкції продуктивних сил соціалістичного сільського господарства.

Високі темпи індустріалізації країни відкривали широкі можливості для оснащення сільського господарства технікою. Якщо сільське господарство України в 1925 р. мало 3208 тракторів (з них близько 800 у колгоспах), то до 1928 р. кількість їх досягла 5999, з них у колгоспах — 2852 [8, 190], а в 1929 р. — 11 683 трактори, в тому числі 10 439 — в колгоспах [15, 113]. У 1928 р. в сільському господарстві республіки було використано 7,6 млн. *квт. год.* електроенергії [8, 190].

Соціалістичне перетворення сільського господарства безпосередньо пов'язане з діяльністю машинно-тракторних станцій, які були однією з форм допомоги держави біднякам та середнякам, За прикладом колгоспу ім. Шевченка Одеської області, де в 1927 р. була організована перша в країні машинно-тракторна колона, в 1929 р. на Україні вже працювали 32 машинно-тракторні станції і тракторні колони. Вони мали у своєму розпорядженні 1300 тракторів [24].

За роки Радянської влади в країні були створені всі необхідні умови для соціалістичного перетворення сільського господарства. Створювалась потужна соціалістична промисловість, яка спроможна була технічно переозброїти сільське господарство.

Зводились потужні гіганти сільськогосподарського машинобудування, що забезпечували село тракторами, сільськогосподарськими машинами, реманентом. Тепер уже держава мала достатню кількість нагромаджень, необхідних для надання допомоги колгоспам.

У республіці, як і по всій країні, до 1929 р. були створені всі умови для проведення масової колективізації.

Виходячи з цього, XV з'їзд ВКП(б) у своїй резолюції відмічав: «Необхідно поставити як першочергове завдання на основі дальшого кооперування селянства поступовий перехід розпоршених селянських господарств на рейки великого виробництва (колективний обробіток землі на основі інтенсифікації і механізації землеробства), всіляко підтримуючи і заохочуючи паростки усуспільненої сільськогосподарської праці» [3, ч. II, 406].

Характеризуючи умови масової колективізації на Україні, Пленум ЦК ВКП(б) (жовтень 1929 р.) у своєму рішенні «Про сільське господарство України і про роботу на селі» відмічав, що тут порівняно високий рівень сільського господарства, в тому числі його товарності, наявність великих кадрів сільськогосподарських робітників. Тут же відзначалось, що на Україні не тільки відновлено, але в деяких відношеннях перевищено колишній рівень сільського господарства. Посівні площі становили 109,3%, технічні культури — 287,5%, тваринництво — 107% довоєнного [3, т. II, 610—611].

За цих умов, поступово виконуючи ленінський кооперативний план, Комуністична партія здійснила соціалістичне перетворення села — одне з найважчих завдань соціалістичного будівництва, створила великі сільськогосподарські підприємства, забезпечила їх сучасною технікою, підготувала сільськогосподарські кадри.

Процес масової колективізації на Україні відбувався значно інтенсивніше, ніж по всій країні. Якщо до жовтня 1929 р. процент колективізації в країні досяг 7,6, то в степових районах України він уже дорівнював 16 [14, 341]. До 1 червня 1930 р. рівень колективізації в країні досягає 23,6%, а по Україні — 38,2% [9, 416]. До 1932 р. в колгоспи вже об'єдналось 69% селянських господарств, усуспільнивши 80,5% землі [14, 341]. Вже у 1937 р. в колгоспах було усуспільнено близько 100% земель і понад 96% селянських господарств. У республіці, як і по всій країні, успішно розв'язувалось завдання першого п'ятирічного плану в галузі сільського господарства, що полягало в перетворенні нашої країни з дрібноселянської і відсталої в країну великого колективного сільського господарства.

Роки другої п'ятирічки були етапом, що завершував соціалістичне перетворення сільського господарства. Внаслідок успішного виконання другого п'ятирічного плану (1933—1937 рр.) в країні було «розв'язане найважче завдання соціалістичної ре-

волюції: завершена колективізація сільського господарства, колгоспний лад остаточно зміцнів» [3, ч. III, 319].

Сільське господарство України за роки довоєнних п'ятирічок значно збільшило випуск продукції. Валова продукція сільського господарства зросла у 1940 р. в порівнянні з 1913 р. на 57%. У цьому ж році врожайність зернових культур у республіці досягла 12,4 ц з га проти 9,4 ц у 1913 р. [11, 171]. Це була найвища врожайність у порівнянні з попередніми роками.

Третій п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1937—1942 рр.) передбачав даліше піднесення господарського та культурного життя національних республік. План передбачав зростання сільськогосподарського виробництва, збільшення його грошових прибутків шляхом впровадження у виробництво досягнень сільськогосподарської науки і техніки.

Велика Вітчизняна війна завдала сільському господарству України величезних збитків. За роки війни тут була зруйнована більшість колгоспів, радгоспів та МТС. Відстоюючи завоювання соціалізму, українське селянство в братерській сім'ї народів СРСР забезпечувало безперебійне постачання армії і звільнених районів продовольством та сировиною.

Творчо підходячи до розв'язання найважливіших питань економічного розвитку багатонаціональної Радянської держави, Комуністична партія спрямувала зусилля всього радянського народу на відновлення зруйнованого війною народного господарства країни. Українське селянство з допомогою братніх народів СРСР швидко відбудувало зруйноване сільськогосподарське виробництво. П'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. передбачав випереджаючі темпи зростання народного господарства республік і областей, що зазнали від війни великої шкоди.

На Україні до 1950 р. загальна посівна площа дорівнювала 30 656 тис. га проти 31 336 тис. га в 1940 р., а площа посівів озимого жита, кукурудзи, проса, технічних і кормових культур перевищувала рівень 1940 р. [19, 74]. В 1950 р. на Україні вироблялося більше, ніж у 1940 р. м'яса, яєць, було повністю відновлено поголів'я великої рогатої худоби, сільське господарство республіки одержало в цьому році 98 тис. тракторів, проти 95 тис. в 1940 році, а в перерахунку на 15-сильні — майже в 1,5 раза більше, ніж в 1940 році, вантажних автомобілів — 66 тис. проти 55 тис. в 1940 р. і т. д. [19, 79, 96, 99].

Рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС зробили великий вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва країни. У Постанові Пленуму «Про заходи дальшого розвитку сільського господарства СРСР» відзначалося, що «неухильно розвивається озброєне сучасною технікою громадське господарство колгоспів і міцніє колгоспний лад. Колгоспи і радгоспи забезпечили значне зростання продуктивності сільського господарства і його високу товарність. У післявоєнні роки відновлене

і значно розширене виробництво зерна...» [3, ч. III, 573]. Пленум передбачав цілий ряд конкретних заходів по дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва, забезпечення його сучасною технікою, мінеральними добривами тощо.

Виконуючи рішення партії та уряду, трудівники сільського господарства України за період 1956—1960 рр. щорічно виробляли в середньому по 23 936 тис. т зерна проти 16 908 тис. т за 1946—1950 рр., м'яса відповідно 1978 тис. т проти 715 тис. т, молока 13 506 тис. т проти 5868 тис. т і т. д. [9, 68].

Побудова в СРСР розвиненого соціалістичного суспільства і вступ країни в період побудови комунізму висуває перед сільськогосподарським виробництвом нові завдання. «Створення поряд з могутньою промисловістю,—відмічається в Програмі КПРС,—процвітаючого, всебічно розвинутого і високопродуктивного сільського господарства — обов'язкова умова побудови комунізму. Партія організує могутнє піднесення продуктивних сил сільського господарства, яке дасть можливість розв'язати два основні, тісно зв'язані між собою завдання: а) досягнути достатку високоякісних продуктів харчування для населення і сировини для промисловості; б) забезпечити поступовий перехід радянського села до комуністичних суспільних відносин і ліквідувати в основному відмінності між містом і селом» [2, 187].

У рішеннях березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, XXIII і XXIV з'їздів КПРС розроблено новий підхід до розвитку сільськогосподарського виробництва країни.

Українська РСР є одним з провідних сільськогосподарських районів країни. Тепер у республіці нараховується 9141 колгосп і 4605 радгоспів [19, 70], які обробляють 34,1 млн. га орних земель (з 42,4 млн. га всіх сільськогосподарських угідь, що перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств) [10, 291]. У сільському господарстві республіки на кінець 1970 р. нараховувалось 317 тис. тракторів (у фізичних одиницях), 265 тис. вантажних автомобілів, 81 тис. зернозбиральних комбайнів. Лише у 1970 р. сільському господарству України поставлено 2165 тис. т мінеральних добрив [19, 73]. Вартість усіх виробничих основних фондів та матеріальних оборотних засобів колгоспів і радгоспів республіки на кінець 1970 р. становила 24 002 млн. крб. [10, 288—289]. Середньорічна врожайність за роки восьмої п'ятирічки в республіці досягла зернових — 21,4 ц з га, цукрового буряку — 266 ц, картоплі — 100 ц, овочів — 118 ц тощо [19, 68].

У сільському господарстві України працює велика кількість спеціалістів. На кінець 1970 р. їх нараховувалось 234,2 тис. чоловік, причому безпосередньо в колгоспах і радгоспах було зайнято 182,5 тис. чоловік [19, 72].

В умовах сучасної науково-технічної революції відбувається перехід до великого машинного виробництва у сільському господарстві, який здійснюється на основі хімізації, комплексної

механізації і електрифікації, удосконалення технології виробництва, широкої меліорації земель, інтенсивного впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу.

Зростання економічного потенціалу нашої країни дозволило в останні роки все в більших масштабах здійснювати заходи щодо індустріалізації сільського господарства. «Необхідною умовою успішного розвитку сільського господарства, — відзначається в доповіді Л. І. Брежнєва на XXIV з'їзді КПРС, — стає все ширше використання загального економічного потенціалу країни» [4, 57]. На дев'яту п'ятирічку розроблена широка програма технічного переоснащення сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство України за роки дев'ятої п'ятирічки одержить 261 тис. тракторів, 300 тис. тракторних причепів, 183 тис. вантажних автомобілів, 16,1 млн. т мінеральних добрив [21 № 1, 5]. Це дасть можливість різко підвищити енергоозброєність праці, зробити значний крок до застосування систем машин. Цей процес супроводжується поглибленням спеціалізації і зміцненням міжгосподарських зв'язків.

На початок 1971 р. в республіці нарахувалось понад 3 тис. різноманітних об'єднань. Вони охопили понад 3 тис. колгоспів, близько 300 радгоспів і ряд промислових підприємств [21, № 2, 36].

Директивами XXIV з'їзду КПРС передбачено направити в сільськогосподарське виробництво державні капітальні вкладення в сумі 82,2 млрд. крб., а вкладення колгоспів — у розмірі 46,4 млрд. крб. За дев'яту п'ятирічку в сільське господарство України буде направлено капітальних вкладень у 1,6 раза більше, ніж в 1966—1970 рр. [Див.: 21, № 1, 5].

Все це дасть можливість збільшити виробництво всіх видів сільськогосподарської продукції. У 1975 р. в республіці передбачається довести виробництво зерна до 43 млн. т, цукрових буряків — до 51 млн. т і т. ін. [21, № 1, 5]. Урожайність зернових культур в 1975 р. повинна досягти 27 ц з га, тобто на 5 ц вище середньорічної за минуле п'ятиріччя [22].

Зміцнення економіки колгоспів і радгоспів веде до підвищення рівня оплати праці, піднесення культурно-технічного рівня колгоспників і працівників радгоспів.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 28, 30.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1962.
3. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК, ч. II, III, вид. 7-е.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1971.
5. Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС. К., Політвидав України, 1972.
6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. К., Політвидав України, 1958.
7. Петровський. Незаможники і середняки в десятирічній боротьбі за соціалізм. Держвидав України, Х., 1927.

8. Вся кооперация СССР (ежегодник для кооперативов и хозяйственников). М., Изд-во «Кооперативная жизнь», 1930.
9. М. А. Краев. Победа колхозного строя в СССР, М., Госполитиздат, 1954.
10. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., Изд-во «Статистика», 1971.
11. Народное хозяйство Украинской РСР в 1970 р. К., Вид-во «Статистика», 1971.
12. Очерки развития сельского хозяйства Украинской ССР. М., 1954.
13. Підсумки аграрної революції на Україні. Народний Комісаріат Земельних Справ УРСР, Х., 1923.
14. Построение фундамента социалистической экономики в СССР (1926—1932). М., Изд-во АН СССР, 1960.
15. Сборник по вопросам сельского хозяйства Украины. Изд-во ЦК КП (б) Украины. Х., 1922.
16. Сдвиги в сельском хозяйстве СССР. М., 1930.
17. Советское народное хозяйство в 1921—1923 гг. Изд-во АН СССР, 1960.
18. Социалистическое строительство в СССР, М., 1936.
19. Українська РСР в цифрах у 1970 р. К., Вид-во «Статистика», 1971.
20. Ученые записки Академии общественных наук, М., 1951.
21. Ж. «Экономика Советской Украины», 1972, № 1, № 2.
22. Газ. «Красное знамя», 27 листопада 1971 р.
23. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 67, од. зб. 112, арк. 120.
24. Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР, ф. 337, оп. 7, спр. 7737, арк. 8.
25. Харківський обласний державний архів, ф. 203, спр. 837, арк. 60.

ПРО ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

З. Ю. Виноградова, Г. О. Квартенко

К. Маркс і Ф. Енгельс відкрили економічний закон зростання продуктивності праці і в одному з підготовчих рукописів книги «До критики політичної економії» дали одне з перших формулювань суті цього закону. Ф. Енгельс в додатку до XV розділу III тому «Капіталу» дав її розгорнуте визначення: «Підвищення продуктивності праці, — писав Ф. Енгельс, — полягає саме в тому, що частка живої праці зменшується, а частка минулої праці збільшується, але збільшується так, що загальна сума праці, вміщена в товарі, зменшується; що, виходить, кількість живої праці зменшується більше, ніж збільшується кількість минулої праці» [1, 25, ч. I, 267].

Це одне з основних положень марксизму дістало творчий і глибокий розвиток у працях В. І. Леніна. Спираючись на ці методологічні положення, В. І. Ленін дав наукове визначення суті проблеми продуктивності праці. «Продуктивність праці, це, кінець кінцем, найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу. Капіталізм створив продуктивність праці, небачену при кріпосництві. Капіталізм може бути остаточно переможений і буде остаточно переможений тим, що соціалізм створює нову, далеко вищу продуктивність праці» [2, 29, 379—380].

Сільське господарство — одна з найважливіших сфер матеріального виробництва — не може залишитися осторонь від сучасної науково-технічної революції. Побудова соціалістичного суспільства в СРСР нерозривно зв'язана з успішним розвитком сільського господарства, яке повинно забезпечити все зростаючі потреби країни в продуктах харчування для населення і сировині для харчової і легкої промисловості.

В соціалістичному суспільстві немає об'єктивних перешкод для зростання продуктивності праці. Для цього у нас відкрито широкі можливості завдяки плановому характеру соціалістичного господарства, що дозволяє постійно удосконалювати матеріально-технічну базу, організацію виробництва, ефективно використовувати матеріальні і трудові ресурси не тільки на окремому підприємстві, а й у рамках всього суспільства.

У дореволюційній Росії селяни-бідняки і середняки володіли 135 млн. га, або 37% всіх сільськогосподарських земель, а поміщики, царська фамілія, монастирі і куркулі — 232 млн. га, або 63% земель, з них куркулям належало понад 80 млн. га [Див.: 5, 23].

Говорячи про життя селянства до Великої Жовтневої соціалістичної революції, В. І. Ленін відзначав, що селяни голодували хронічно, і десятками тисяч умирали з голоду та епідемій під час неурожаю, які верталися все частіше і частіше [див. 3, 4, 411].

XXIV з'їзд підбив підсумки роботи КПРС по керівництву розвитком економіки Радянської країни, визначив економічну політику партії на найближчі роки. Показником економічного зростання кожної країни є темпи збільшення її національного доходу, який за минулу п'ятирічку зріс у нас на 41%, а в дев'ятій п'ятирічці має зрости на 37—40%. Це практично означає, що темпи розвитку економіки нашої країни залишаються високими.

Саме ця здатність розвиватися сталими високими темпами, постійно підвищуючи рівень ефективності суспільного виробництва на основі його всебічної інтенсифікації, підтверджує перевагу соціалістичних методів господарювання. Але що ще важливіше, — це відзначають всі серйозні коментатори за рубежом, — у нашій країні зберігаються високі темпи піднесення життєвого рівня трудящих. Важливо те, що зростаючий міжнародний вплив визначає не тільки економічний потенціал як такий, а й те, якими способами забезпечується його посилення. Всім спрямуванням своєї економічної політики Комуністична партія на XXIV з'їзді ще раз підтвердила, що головною і вищою її метою є створення умов для повного розвитку людської особи, благо трудящої людини.

Гуманізм нашої програми являє собою різкий контраст у порівнянні з економічною політикою капіталістичних країн, характерною рисою якої є наступ монополій на права трудящих, відшукування високих прибутків за рахунок зниження їх життєвого

рівня. Наша нова програма економічного розвитку забезпечена всім попереднім розвитком Радянського Союзу, який показав небачений в історії приклад перетворення відсталого в економічному відношенні країни у високорозвинену індустріальну державу. Героїчні зусилля радянського народу гідно увінчують побудову в СРСР розвиненого соціалістичного суспільства. В порівнянні з 1922 роком — роком утворення СРСР — національний дохід країни зріс більше ніж в 100 разів, а річна економія праці за рахунок зростання її продуктивності в суспільному секторі сільського господарства в 1970 р. в порівнянні з 1950 р. становила понад 50 млн. середньорічних працівників. Кожен процент підвищення продуктивності праці в сільському господарстві — це мільйони центнерів різноманітної сільськогосподарської продукції. При теперішній чисельності працівників сільського господарства підвищення продуктивності праці тільки на один процент дозволяє одержати більше ніж на 600 млн. крб. додаткової продукції. А це задовольняє згідно з обґрунтованими нормами харчування потребу 3,3 млн. людей у виробках з борошна, овочах, м'ясних і молочних продуктах. Тепер, як ніколи раніше, зросла місткість одного процента. Вона зростатиме й далі при одночасному скороченні працівників у сільському господарстві. При зростанні за 1966—1970 рр. обсягу валової продукції майже в 1,3 раза число працюючих у колгоспах і радгоспах зменшилося на 1,7 млн. чоловік. Однак у цілому в сільському господарстві зайнята ще велика кількість робочої сили. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії Л. І. Брежнев підкреслив: «Отже, головне, на що ми повинні розраховувати, — це підвищення ефективності виробництва. Коли говорити простіше, суть проблеми полягає в тому, щоб на кожну одиницю затрат — трудових, матеріальних і фінансових — добитися істотного збільшення обсягу виробництва і національного доходу. В цьому, кінець кінцем, і полягає підвищення продуктивності суспільної праці». [4, 63].

У радгоспах з затратами до 0,3 людино-дня на виробництво 1 ц картоплі її собівартість в 1969 р. була в 3,3 раза нижчою, ніж у господарствах, які витрачали на 1 ц від 1,7 до 2,1 людино-дня. Колгоспам, де на 1 ц молока витрачалося до 1 людино-дня, воно обходилося в 1,4 з лишком раза дешевше, ніж там, де на його виробництво витрачалося 3 людино-дні. Висока ще частка оплати праці в собівартості сільськогосподарської продукції. У колгоспах, наприклад, вона становить половину собівартості, а в виробництві деяких продуктів, де значна частка ручної праці, вона ще вище. За останні роки з метою зближення оплати праці тих, хто працює в промисловості та в інших галузях народного господарства, було здійснено її підвищення і в колгоспах і в радгоспах. Темпи зростання оплати праці тут випереджали темпи підвищення продуктивності праці. Однак у колгоспах за минулу п'ятирічку цей розрив зменшився, а в радгоспах забезпечено випереджаючі темпи зростання про-

дуктивності праці по відношенню до оплати праці. Як відзначено в доповіді О. М. Косигіна на XXIV з'їзді партії, «матеріальний добробут нашого народу зростатиме в новому п'ятиріччі насамперед в результаті збільшення заробітної плати робітників та службовців і доходів колгоспників у міру зростання продуктивності праці і підвищення кваліфікації працівників» [4, 197].

Високі темпи зростання продуктивності праці дозволять не тільки підняти ефективність суспільного виробництва, але й випередити розвинені капіталістичні країни з цього головного економічного показника.

Липневий (1970 р.) Пленум ЦК КПРС і XXIV з'їзд партії генеральною лінією розвитку сільського господарства визначили його інтенсифікацію, яка нерозривно зв'язана з скороченням затрат праці і коштів на одиницю сільськогосподарської продукції, з безперервним зростанням продуктивності праці. Між показниками інтенсивності і продуктивності праці в сільському господарстві існує прямий зв'язок. Наприклад, у двох групах радгоспів країни з виробництвом продукції на один людино-день до 5 крб. і понад 15 крб. обсяг усіх виробничих фондів на 100 га сільськогосподарських угідь різнився в 2,5 раза. Це підтверджує справедливості слів Ф. Енгельса про те, що для інтенсифікації сільського господарства, а значить зростання продуктивності праці — немає меж. «Продуктивна сила, що є в розпорядженні людства, безмежна. Врожайність землі може бути безмірно підвищена прикладенням капіталу, праці і науки» [1, 1, 525].

XXIV з'їзд КПРС багато уваги приділив використанню резервів зростання продуктивності праці. Адже у виробництві сільськогосподарських продуктів по окремих господарствах у межах навіть однієї природної зони дуже великі коливання в затратах праці, що свідчить про великі можливості зростання. Помітною є різниця в трудомісткості виробництва продукції в колгоспах і радгоспах. Так, у 1970 р. колгоспи витрачали праці (в людино-днях) більше, ніж радгоспи: на виробництво 1 ц зерна — в 1,6 з лишком раза, овочів — майже в 1,8 раза, м'яса різних видів — у 1,3—1,9 раза, на 1000 штук яєць — в 3,7 раза. Виробництво продукції на одного середньорічного працівника в 1970 р. в цілому по радгоспах перевищувало цей показник по колгоспах на 46%, а на 1 людино-день — на 24%, в тому числі в рослинництві — на 14%, а в тваринництві — на 40%. У колгоспах худоба утримується ще на невеликих фермах, де важко застосувати засоби механізації. Вищий рівень продуктивності праці пов'язаний з використанням комплексу всіх факторів — земельних, матеріальних і трудових.

Істотне значення для підвищення врожайності і продуктивності праці в землеробстві має застосування хімічних засобів захисту рослин, боротьба з шкідниками та бур'янами. Адже зараз від хвороб і шкідників втрачається сільськогосподарської продукції на 5—6 млрд. крб. на рік [6]. Але, як відомо, гербици-

ди і отрутохімікати використовувати треба вміло, щоб цим не завдати шкоди врожаєві.

Велику роль у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур має насінництво, сівба кращим районованим сортовим насінням. На Калуській сортодільниці в 1967 р. забезпечено урожай озимої пшениці сорту Миронівська — 808 53,1 ц з га, на Дмитрівській Курської області — 62,3 ц, а на Усть-Лабинській в 1967 р. зібрано врожай пшениці сорту Безоста — 1 — 72,6 ц з га.

Великі резерви має тваринництво. Порідність тварин і повноцінна годівля створюють можливість, за розрахунками спеціалістів, підвищити продуктивність праці у тваринництві на 30—35%. За даними президента ВАСГНІЛ П. Лабанова, при наявних кормах за збалансованим раціоном по білку можна було б уже тепер збільшити виробництво продукції тваринництва на 30—40%.

На Третньому Всесоюзному з'їзді колгоспників особливо підкреслювалась важливість раціональної спеціалізації господарств. Підвищення продуктивності праці в сільському господарстві тісно пов'язане з повнішим використанням економічних важелів, госпрозрахункових принципів, матеріального стимулювання.

Державний племінний завод «Червоний велетень» Харківської області в числі перших 406 господарств нашої країни переведено на повний госпрозрахунок. Самостійне планування ряду показників, в тому числі продуктивності праці і фонду зарплати, дало позитивні наслідки. Виробництво валової продукції тут зросло з 1457,8 тис. крб. в 1966 р. до 1511,5 тис. крб. У 1969 р., прибуток збільшився відповідно з 312,7 тис. крб. до 371,0 тис. крб. За три роки рівень рентабельності перевищив 40%. Від кожної корови надоєно по 4334 кг молока, а врожайність пшениці в 1969 р. становила 34,7 ц з га.

Як одному з засобів підвищення ефективності виробництва тут приділяють велику увагу і матеріальному, і моральному стимулюванню праці. Одержавши в 1968 р. 349,9 тис. крб. прибутку, радгосп відрахував у фонд матеріального заохочення 59,709 крб., включивши в цю суму залишок за минулий рік — 8040 крб. Фонд розподілили так: на преміювання учасників соцзмагання — 7505 крб., на одноразову допомогу — 2000 крб., на преміювання спеціалістів і службовців за результатами праці за рік — 5400 крб., на винагороду всьому персоналові — 52 844 крб., з яких 2325 крб. відраховано до фонду соцстраху. Заохочення застосовувалось з урахуванням особистого трудового вкладу кожного працівника в загальну справу радгоспу. У 1969 р. до фонду матеріального заохочення відраховано 90,5 тис. крб.

В умовах науково-технічного прогресу все більшого значення для зростання продуктивності праці набуває удосконалення організації праці. Все ширше застосовується ланкова організація праці, при цьому найбільшого розмаху набула організація механізованих ланок. Тут створюються умови не тільки для

ефективнішого використання засобів виробництва і праці, але й для застосування найдосконаліших форм стимулювання.

У відповідності до рішень липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС та Директив XXIV з'їзду партії істотно прискориться розвиток тракторного, сільськогосподарського і меліоративного машинобудування, розширяться підприємства хімічної та мікробіологічної промисловості. Сільське господарство дістане велику кількість нової техніки. Промисловість має розробити, випробувати і впровадити у виробництво повний комплекс машин, який включає 400 зразків нової техніки. За п'ятиріччя випуск тракторів зросте за потужністю у 1,8 раза, а сільськогосподарських машин — на 65%. Енергетичні потужності в сільському господарстві збільшаться в 1,5 раза, а електроозброєність працівників — у 2 рази.

Зміцнюється матеріально-технічна база сільського господарства Харківської області. Капітальні вкладання держави і колгоспів області в 1971 р. становили 193,6 млн. крб. Тільки за один 1971 р. сільське господарство Харківщини одержало: 2529 тракторів, 448 зернових комбайнів, 484 бурякокомбайни, 1715 тракторних плугів, 1558 луцильників, 581 культиватор, 1021 сівалку, 775 косарок, 1295 вантажних і спеціальних автомашин.

Однак слід зазначити, що таких ферм, де б комплексно механізувались усі основні трудові процеси, ще мало. Системи машин дозволяють на фермах довести затрати на 1 ц молока до 4,2—4,5 людино-годин, на 1 ц свинини до 5—6 людино-годин, на 1000 штук яєць — 3,2—3,5 людино-години, на 1 ц м'яса бройлерів — 2,0—2,6 людино-години. Це нижче існуючих затрат по колгоспах і радгоспах в молочному скотарстві в 2,5—3 рази, в свинарстві — в 7—8 разів, у птахівництві — в 5—6 разів.

Істотного розвитку в 1972 р. набуло виробництво продуктів тваринництва на промисловій основі. У відповідності до постанови липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС і Директив XXIV з'їзду партії навколо міст здійснюється будівництво великих комплексів по виробництву яловичини, яєць, птиці, свинини, молока. По країні за п'ятиріччя буде створено 1170 великих державних комплексів, збудовано і розширено 585 птахофабрик. Зараз у Харківській області діє 88 спеціалізованих колгоспів, з них по вирощуванню і відгодівлі великої рогатої худоби — 31, свинарських — 25, по виробництву яєць — 32 [7, 38]. У 119 господарствах буде створено механізовані комплекси. Переведення молочного тваринництва на промислову основу дозволить підвищити продуктивність праці.

Щоб успішно виконати завдання п'ятирічки по збільшенню виробництва і продажу державі продуктів тваринництва, необхідна міцна кормова база. З цією метою в Харківській області уже в 1971 р. розширено площі багаторічних трав, змішаних посівів кукурудзи з соєю, кормових коренеплодів. Площі змішаних

посівів збільшаться за роки дев'ятої п'ятирічки майже в 4 рази і досягнуть 75 тис. га, посіви культур на зелений корм розширяться в 4,5 раза порівняно з 1970 роком і становитимуть 44 тис. га [7, 39].

Реальність планів тваринників Харківщини підтверджується результатами роботи першого року нової п'ятирічки. Господарства Сахновщинського району, наприклад, значно перевионали завдання 1971 року. Надій на корову порівняно з 1970 р. зріс на 110 кг. Вироблено м'яса на 1517 т, а яєць — на 2134 тис. штук більше. Трудівники золочівського району на 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 384 ц молока, по 100,2 тис. яєць. Скотар колгоспу імені 50-річчя Жовтня Валківського району І. Ф. Яковін доглядає 200 голів молодняка і добивається на відгодівлі майже кілограмових приростів на добу. Ім'я передової доярки ордена Леніна радгоспу імені Комінтерну П. Г. Єльник добре відоме в Нововодолазькому районі. Одною з перших вона стала ініціатором соціалістичного змагання за одержання від кожної корови по 3 тис. кг молока на рік. У 1969 р. П. Г. Єльник перекирила 4-тисячний рубіж, а в першому році нової п'ятирічки надоїла від кожної корови по 4228 кг молока.

До 50-річчя утворення СРСР доярка прагне досягти ще вищої продуктивності молочного стада.

Практика показує, що машини і механізми високопродуктивно використовуються там, де добре налагоджене їх технічне обслуговування. В цьому питанні велике значення має ініціатива механізаторів Богодухівського району. Всю сільськогосподарську техніку тут обслуговують спеціалізовані ланки майстрів-наладчиків, укомплектовані висококваліфікованими кадрами, а в полі і на фермах роботи виконують механізатори-оператори. Така спеціалізація процесів технічного обслуговування дозволила забезпечити високий рівень експлуатації тракторного парку у всі періоди робіт. Одночасно зменшилось число ремонтів, зросли міжремонтні строки, знизилась витрати, підвищилась продуктивність праці. По Харківській області в нинішній п'ятирічці передбачається підвищити продуктивність праці в сільському господарстві на 38% і оплату праці колгоспників — на 35%, забезпечити щорічне зниження собівартості продукції на 5—6% [7, 44].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, ч. 1, 25.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
3. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
5. Ж. «Економика сельского хозяйства», 1972, № 1.
6. Газ. «Правда», 15 листопада 1968 р.
7. Харьковщина в девятой пятилетке. Изд-во «Прапор», Харьков, 1971.

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І ЗБЛИЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ УМОВ ВІДТВОРЕННЯ В КОЛГОСПАХ І РАДГОСПАХ

В. Л. Козлов, М. Є. Панов

У Директивах XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. велика увага приділяється дальшому розвитку сільського господарства. Від його успіхів значною мірою залежить розв'язання головного завдання дев'ятої п'ятирічки — підвищення матеріального і культурного рівня життя радянського народу. В цій п'ятирічці приріст середньорічного виробництва становитиме по зерну 27,5 млн. т, м'ясу — 2,7 млн. т, молоку — 11,8 млн. т. В основному на тих же площах колгоспи і радгоспи збільшать виробництво продукції в середньому за рік на 16—18 млрд. крб. [3, 173]. У документах XXIV з'їзду КПРС підкреслюється, що «вирішальною умовою виконання цього завдання є всебічне зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, послідовне здійснення курсу на його інтенсифікацію шляхом хімізації, комплексної механізації землеробства і тваринництва, широкої меліорації земель» [3, 293].

Для прискореного розвитку сільського господарства необхідно забезпечити реальні економічні і матеріально-технічні передумови послідовної інтенсифікації галузі на базі індустріалізації сільськогосподарського виробництва. На XXIV з'їзді КПРС підкреслювалося: «У наступні роки дістануть дальшого розвитку спеціалізація сільськогосподарського виробництва, впровадження індустріальних методів у виробництві м'яса, молока та інших видів продукції» [3, 57].

З індустріалізацією сільськогосподарського виробництва зв'язані саме ті процеси, які в перспективі визначають майбутнє сільського господарства нашої країни. Індустріалізація сільськогосподарства — загальна закономірність сучасної науково-технічної революції.

Індустріальний розвиток — це процес постійної, безперервної заміни ручної праці різноманітними технічними удосконаленнями.

Закон індустріального розвитку тісно пов'язаний з іншими економічними законами соціалізму. Проте його дія обумовлена перш за все вимогами загального економічного закону підвищення продуктивності суспільної праці.

Ефективність трудових затрат людини на різних ступенях розвитку суспільного виробництва, як вираження закону підвищення продуктивності суспільної праці, проявляється по-різному: шляхом удосконалення ручних знарядь праці, кооперації ручної праці, впровадження у виробництво робочих машин, систем машин, поступового переходу від механізації і автоматизації

окремих виробничих процесів до комплексної механізації і автоматизації виробничих ділянок і підприємств, постійного впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки.

Індустріальний розвиток передбачає створення і впровадження у виробництво нових предметів праці, нової машинної технології, електрифікації, хімізації виробничих процесів, перехід від перервного до безперервного виробництва.

У сільському господарстві індустріальний розвиток здійснюється шляхом електрифікації, комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів, хімізації і меліорації земель, будівництва сучасних зрошувальних систем.

Індустріалізація сільського господарства означає перехід до крупного машинного виробництва по вирощуванню, переробці і доведенню до кінечного споживання сільськогосподарських продуктів.

Таким чином, головною вимогою економічного закону індустріального розвитку є підвищення ефективності суспільного виробництва. Проявляється ж його дія в постійному і безперервному удосконаленні знарядь праці.

З часу створення і впровадження у виробництво робочих машин ефективність трудових затрат стала проявлятися через економічний закон індустріального розвитку, який В. І. Ленін сформулював як безперервний процес заміни ручної праці машинами. «В заміні ручної праці машиною... й полягає вся прогресивна робота людської техніки. Чим вище розвивається техніка, тим більше витісняється ручна праця людини, замінюючись рядом дедалі складніших машин...» [2, 93—94]. Саме в цьому полягає технічний прогрес і виражається суть економічного закону індустріального розвитку.

Закон індустріального розвитку є об'єктивним економічним законом. Це загальний закон капіталістичного і комуністичного способів виробництва. Діє він тільки в період машинного суспільного виробництва.

Але дія економічного закону індустріального розвитку в різних суспільно-економічних формаціях не однакова. Ось чому і соціально-економічні наслідки цього закону в умовах капіталізму і комунізму різні.

При капіталізмі дія економічного закону індустріального розвитку обмежена вузькими рамками застосування машин. Їх застосування кінець кінцем є лише засобом збільшення додаткової вартості. «Коли розглядати машини виключно як засіб здешевлення продукту, то межа їх застосування визначається тим, що праця, якої коштує їх виробництво, повинна бути менша за ту працю, яка заміщується їх застосуванням. Проте для капіталізму ця межа окреслюється вужче. Оскільки він оплачує не застосовувану працю, а вартість застосовуваної робочої сили, то для нього застосування машин доцільне

лише в межах різниці між вартістю машин і вартістю заміщуваної нею робочої сили [див. 1, 393].

Отже, межа застосування машини при капіталізмі набагато вужча суспільної корисності її як засобу, що збільшує ефективність трудових затрат, підвищує продуктивність праці і знижує вартість товарів. Тому індустріальний розвиток, створення і впровадження машин в умовах капіталізму є лише фактором, що створює матеріальну основу виробництва додаткової вартості.

При соціалізмі машини не виступають і не можуть виступати матеріальною основою експлуатації людини людиною. Їх впровадження у виробництво приводить до інших соціальних наслідків, ніж при капіталізмі. Вирішальним критерієм доцільності застосування машин при соціалізмі виступає економія всієї суспільної праці. При соціалізмі працівники зацікавлені в ширшому застосуванні техніки, оскільки це веде до поліпшення умов праці, ліквідації тяжкої фізичної роботи. Впровадження машин при соціалізмі не викликає безробіття.

Повніше використання корінних переваг соціалізму для всього прискорення науково-технічного прогресу партія висуває як одне з основних завдань в сучасних умовах комуністичного будівництва.

Зараз в нашій країні головна увага приділяється підвищенню ефективності і інтенсифікації суспільного виробництва, яке здійснюється на основі індустріального розвитку. Стало можливим підвищити технічний рівень тих галузей народного господарства, які безпосередньо задовольняють потреби народу і, зокрема, сільського господарства.

З переведенням сільського господарства на індустріальні основи все народне господарство стане індустріально розвиненим. З вирішенням цієї проблеми при соціалізмі тісно зв'язане і вирішення такої важливої проблеми як ліквідація соціально-економічної відмінності між містом і селом.

Соціалістичне суспільство послідовно здійснює заходи, направлені на вирівнювання соціально-економічних умов життя колгоспників і робітників, на підвищення рівня технічного озброєння сільськогосподарського виробництва. Воно пред'являє все більше вимог до сільськогосподарського виробництва. Задовольнити потреби суспільства останнє може, тільки спираючись на могутню матеріально-технічну базу. «Досягти високого рівня виробництва за короткі строки можна лише на основі підвищення під колгоспне і радгоспне виробництво, а також галузі, які обслуговують його, потужнішої матеріально-технічної бази» [4, 22—23].

Виходячи з рішень липневого [1970 р.] Пленуму ЦК КПРС, XXIV з'їзд партії головну увагу в розвитку сільського господарства звернув на зміцнення його матеріально-технічної бази. «Розв'язуючи поточні завдання, ми одночасно повинні в новій

п'ятиріччі зробити великий крок вперед у створенні матеріальної і технічної бази сільського господарства, яка допоможе в майбутньому повністю розв'язати проблеми сільськогосподарського виробництва і перетворення села, зменшити залежність землеробства від стихійних сил природи» [3, 54].

Розв'язанням цієї проблеми і визначається обсяг капітальних вкладень у сільське господарство на дев'яту п'ятирічку, які поліції держави і колгоспів становитимуть близько 129 млрд. карбованців.

Хоча колгоспи й радгоспи тепер мають значну кількість засобів виробництва, які дозволяють їм вести господарство на високому науково-технічному рівні, але їхня матеріально-технічна база має між собою певні відмінності. Це пояснюється рядом об'єктивних, а іноді й суб'єктивних причин.

Проводячи політику індустріалізації країни, зміцнюючи її обороноздатність, затрачуючи кошти на відбудову народного господарства після війни і т. д., держава не могла в однаковій мірі задовольнити потреби колгоспів і радгоспів, хоча заходів щодо цього вживалось.

Таблиця 1 [5,398, 412, 413]

Кількість видів. техніки (на кінець року)	Р о к и								
	1965			1968			1969		
	колгоспи	радгоспи	колгоспи в % до радгосп. на одне господарство	колгоспи	радгоспи	колгоспи в % до радгосп. на одне господарство	колгоспи	радгоспи	колгоспи в % до радгосп. на одне господарство
Тракторів тис. шт. в фізичних одиницях	772	681		905	726		940	764	
В перерахунку на 15-сильні	1398	1325		1800	1564		1905	1695	
Зернозбиральних комбайнів тис. шт.	224	265		275	271		285	284	
Вантажних автомобілів, включаючи автоцистерни — тис. шт.	469	335		531	355		545	367	
Припадає в середньому на одне господарство тракторів (в перерахунку на 15-сильні)	38	113	33,6	50	116	43,1	55	118	47,4
зернозбиральних комбайнів	6,2	22,6	27,4	8,0	20,2	39,8	8,3	19,0	43,6
вантажних автомобілів, включаючи автоцистерни	129	28,6	45,1	14,9	26,5	56,2	15,2	15,9	62,2

Великі зрушення щодо усунення недоліків і дальшого зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства було зроблено рішеннями XXIII з'їзду партії і наступних Пленумів ЦК КПРС.

Дані нижченаведеної таблиці свідчать про ріст постачання техніки сільському господарству в період 1965—1969 рр. і триваючий процес зближення матеріально-технічних умов відтворення в колгоспах і радгоспах.

Як видно з табл. 1, забезпеченість тракторами, зернозбиральними комбайнами і вантажними автомобілями, що припадають на одне господарство, ще різна для колгоспів і радгоспів, але вона неухильно зменшується. В результаті цього розрив у оснащенні технікою колгоспів і радгоспів за останні п'ять років скоротився.

Дія закону індустріального розвитку веде до підвищення органічного складу соціалістичного виробництва, росту енерго- і фондоозброєності праці, поліпшення структури виробничих фондів і ефективного їх використання. Зростають енергетичні потужності, постачання машин, мінеральних добрив та інших засобів виробництва сільському господарству.

Процес зближення умов відтворення в колгоспах і радгоспах можна простежити на енергоозброєності і енергооснащеності сільськогосподарського виробництва (табл. 2).

Таблиця 2 [5, 389; 6,8]

Роки	Енергетичні потужності в розрахунку на 100 га посівних площ (енергооснащеність)				Енергетичні потужності в розрахунку на одного працівника (енергоозброєність)			
	Все сільське господарство	Колгоспи	Радгоспи	Перевищення радгоспів над колгоспами	Все сільське господарство	Колгоспи	Радгоспи	Перевищення радгоспів над колгоспами
1965	100	99	104	1,0	7,7	5,7	12,5	2,2
1967	115	116	114	1,0	8,8	6,7	13,8	2,0
1969	129	136	122	0,9	10,2	8,0	15,0	1,9
1967 в % до 1965	115	117,1	109,6		114,2	117,5	110,4	
1969 в % до 1965	129	137,3	117,3		132,4	140,0	120,0	

Матеріали табл. 2 дають можливість зробити такі висновки: при одночасному збільшенні енергоозброєності і енергооснащеності сільськогосподарського виробництва в 1965—1969 рр. вони були неоднаковими у колгоспах і радгоспах. По енергооснащеності

ності виробництва колгоспи, в результаті великих темпів приросту, вже випередили радгоспи. По енергоозброєності розрив також зменшується, хоча й повільніше.

Важливим узагальнюючим показником технічної оснащеності виробництва є фондоозброєність праці. Якщо в 1960 р. в загальному виробництві колгоспів і радгоспів у розрахунку на одного працівника припадало основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення 1,3 тис. крб., а в 1965 р. — 2,1 тис., то в 1968 р. — вже 2,7 тис. і в 1969 р. — 3 тис. крб. [5, 301]. Зростання фондоозброєності є результатом підвищення індустріального рівня сільськогосподарського виробництва.

Переведення сільського господарства на індустріальну основу передбачає важливі структурні зрушення в матеріально-технічній базі. Структура сільськогосподарських виробничих основних фондів колгоспів, радгоспів і інших державних господарств на кінець 1969 р. (в процентах до підсумку) має такий вигляд: (табл. 3).

Таблиця 3 [5, 301]

Показники	У колгоспах, радгоспах та інших державних господарствах	У колгоспах	У радгоспах
Сільськогосподарські виробничі основні фонди	100	100	100
В тому числі:			
будівлі, споруди і передавальне устаткування	52,8	53,2	46,7
Силові машини і устаткування	8,5	8,0	8,9
Робочі машини і устаткування	11,6	11,7	13,2
Транспортні засоби	4,3	4,4	4,4
Робоча худоба	1,1	1,1	1,3
Продуктивна худоба	13,5	15,4	14,4

Як видно, найвищу питому вагу становлять будівлі, споруди і передавальне устаткування (52,8%, а в колгоспах — 53,2%).

Питома вага робочих і силових машин, устаткування і транспортних засобів у загальній структурі основних виробничих фондів в сільському господарстві на кінець 1969 р. становила 24,4%. За розрахунками спеціалістів до 1975 р. вони становитимуть 37% усіх основних засобів, замість 27% на сьогодні [7, 63]. Така тенденція свідчить про розвиток технічного прогресу в сільському господарстві. Суспільство зацікавлене в тому, щоб структура основних виробничих фондів змінювалась у машинному напрямку.

Підвищення питомої ваги силових і робочих машин, устаткування, транспортних засобів свідчить про витіснення ручної пра-

ці, про перехід до індустріальних методів виробництва. А технічна озброєність праці на всіх етапах технологічного циклу свідчить про перетворення сільськогосподарської праці в різноманітність індустріальної

Зміцнення матеріально-технічної бази села, передбачене рішеннями XXIV з'їзду партії, значно індустріалізує сільськогосподарське виробництво, збільшує прошарок працівників машинної праці. Уже сьогодні на селі появився ряд нових професій.

Під впливом всього комплексу соціально-економічних перетворень у країні прискорюється процес перебудови побуту працівників села.

Зближення матеріально-технічних умов відтворення в колгоспах і радгоспах дає можливість розв'язувати ці проблеми в однаковій мірі в обох секторах суспільного виробництва на селі, які є загальними проблемами індустріалізації сільського господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс. Капітал, т. 1. Держполітвидав УРСР, К., 1954.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, Політвидав, К., 1971.
4. Л. І. Брежнев. Про хід виконання рішень XXIII з'їзду і Пленумів ЦК КПРС з питань сільського господарства. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 30 жовтня 1968 р. Постанова Пленуму ЦК КПРС, прийнята 31 жовтня 1968 р. Політвидав України, К., 1968.
5. Народное хозяйство СССР в 1969 году. Статистический ежегодник. Изд-во «Статистика», 1970.
6. П. Гречишников и др. Сближение условий воспроизводства в колхозах и совхозах. Изд-во «Экономика», М., 1969.
7. Ж. «Вопросы экономики», № 4.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

К. А. Вишнякова

Підвищення ефективності та інтенсифікації суспільного виробництва є вузловою проблемою соціалістичної економіки на сучасному етапі, що пояснюється необхідністю одночасного розв'язання складних завдань по створенню матеріально-технічної бази комунізму і підвищенню життєвого рівня радянського народу. Розв'язання цієї проблеми дозволить перемогти в економічному змаганні з капіталізмом.

Категорія економічної ефективності є категорією виробництва і у найзагальнішому значенні означає співвідношення між результатами, досягнутими у процесі виробництва, і витратами суспільної праці (живої та уречевленої), зв'язаної з досягненням цих результатів, тобто характеризує результативність виробництва.

Категорія ефективності виробництва властива будь-якій суспільно-економічній формації. При всіх способах виробництва людей цікавить відношення витрат і наслідків своєї праці. Але поняття економічної ефективності не вичерпується лише відношенням між діяльністю та її корисним ефектом. Воно містить у собі також «специфічно суспільне, історично виникле виробниче відношення...» [1, 479], обумовлене відношеннями власності, які накладають специфічний відбиток на економічний зміст ефективності. Які пануючі в суспільстві відношення власності, така й мета людей у суспільному виробництві, вона й визначає їх дії і відповідні методи та засоби для її досягнення.

Різні форми власності і різні цілі виробництва обумовлюють істотну різницю у визначенні економічної ефективності як категорії в показниках, що характеризують її, і в шляхах її підвищення.

Питання про першорядну вагу підвищення ефективності виробництва в нашій країні не нове, як стверджують окремі автори. На всіх етапах соціалістичного будівництва Комуністична партія і Радянський уряд постійно приділяли увагу використанню резервів підвищення ефективності суспільного виробництва. Ще в плані ГОЕЛПРО підкреслювалось, що метою всякої господарської діяльності мусить бути досягнення найкращих наслідків при найменших зусиллях.

На пошук шляхів підвищення ефективності виробництва були спрямовані рішення XXIII з'їзду КПРС, ряду пленумів Центрального Комітету партії, в тому числі рішення березневого й вересневого (1965 р.) Пленумів, поточні рішення ЦК КПРС і Радянського уряду.

За час між XXIII і XXIV з'їздами КПРС багато було зроблено для підвищення ефективності виробництва. Але резерви ще далеко не вичерпані, є недоліки в освоєнні капітальних вкладень, основних виробничих фондів, виробничих потужностей, на що особливу увагу звернув грудневий (1969 р.) Пленум ЦК КПРС.

XXIV з'їзд визначив кілька основних напрямів підвищення ефективності виробництва на 1971—1975 рр. Насамперед визначено значне зростання продуктивності праці проти минулої п'ятирічки: у промисловості — на 36—40% проти 32%, у сільському господарстві — на 37—40% проти 35%, у будівництві — на 36—40% проти 22%.

Ці завдання мають вирішальне значення для всієї програми розвитку нашого народного господарства на наступні п'ять років.

У новій п'ятирічці планується здійснити значні заходи щодо зниження матеріаломісткості продукції. Цей великий резерв нашої економіки використовується поки що недостатньо. Для розв'язання цієї проблеми Директивами XXIV з'їзду КПРС передбачено значне збільшення випуску економічних видів продукату, що має забезпечити економію чорних металів у розмірі

18—20%, зниження норм витрат палива, електроенергії, деревини, хімічних та інших сировинних і матеріальних ресурсів у народному господарстві на 7—10%.

Зниження матеріаломісткості продукції мусить стати одним з критеріїв оцінки науково-технічного рівня виробництва в кожній галузі, на кожному підприємстві. У розв'язанні цього завдання велике значення має широке застосування сучасних наукових методів у технології і організації виробництва.

Партія приділяє особливу увагу поліпшенню використання виробничих потужностей і основних фондів, зростанню фондовіддачі на всіх підприємствах, в усіх галузях народного господарства. Динаміка та рівень фондовіддачі значною мірою залежать від раціонального і найповнішого використання виробничих потужностей, від швидшого освоєння нововведених у дію фондів і потужностей.

Величезну роль у реалізації наявних економічних можливостей має відіграти удосконалення управління, планування і організації виробництва. Ці заходи не тільки сприяють піднесенню ефективності виробництва, але й мають велике політичне значення, бо допомагають створити ділову обстановку на підприємствах, викликають трудове піднесення широких мас, розвивають їх ініціативу.

Таким чином, проблема підвищення економічної ефективності суспільного виробництва — це комплексна проблема, зв'язана з процесами розширеного виробництва, науково-технічного процесу, наукової організації і інтенсифікації виробництва.

Для наукового обґрунтування шляхів підвищення ефективності суспільного виробництва величезне значення має марксистсько-ленінська теорія концентрації виробництва.

Концентрація виробництва являє собою зростання великого виробництва, заснованого на високорозвиненій машинній техніці і прогресивній технології. Велике виробництво — це об'єктивна передумова розвитку системи машин і прогресивної технології, наукової організації виробництва і праці на основі застосування досягнень науки і техніки, а, отже, високої продуктивності праці і економічної ефективності виробництва.

Рівень продуктивності праці в промисловості визначається різними показниками і насамперед рівнем технічної та енергетичної озброєності, культурно-технічної підготовки робітників і спеціалістів, ступенем розвитку науки та її технологічного застосування, досконалості організації виробництва. Всі ці фактори набувають найбільшого розвитку саме у великому виробництві, у поєднанні з його спеціалізацією, кооперуванням і комбінуванням.

«Зростання розмірів промислових підприємств всюди є вихідним пунктом для ширшої організації спільної праці багатьох, для ширшого розвитку її матеріальних рушійних сил, тобто для прогресуючого перетворення розрізнених і рутинних про-

цесів виробництва в суспільно комбіновані і науково спрямовувані процеси виробництва» [1, 23, 595].

На великих підприємствах з найбільшою економічною ефективністю використовуються машинна техніка і високопродуктивна технологія, з найменшими матеріальними і трудовими затратами досягається висока продуктивність праці і рентабельність виробництва.

Продуктивність праці на великих підприємствах у порівнянні з невеликими (за обсягом валової продукції) в цілому по промисловості СРСР вища в 9 разів, у чорній металургії — в 7 разів, у хімічній промисловості — більше ніж у 4 рази, в машинобудуванні — в 17 разів, у легкій промисловості майже в 30 разів і ще більше — в харчовій промисловості.

При збільшенні індивідуальної потужності і розмірів агрегатів підвищується загальна ефективність засобів виробництва, великі агрегати за техніко-економічними показниками мають перевагу над агрегатами малих і середніх розмірів. Вони забезпечують вищий рівень продуктивності праці, дозволяють зменшити питомі капітальні вкладення, знижують собівартість продукції. Наприклад, введення в дію установки для первинної переробки нафти потужністю 6 млн. т за рік (замість 3 млн. т) знижує питомі капітальні вкладення на 24% і підвищує продуктивність праці в 2, 4 раза [4, 8].

Електроенергія Братської ГЕС, на якій встановлено найбільші в світі гідротурбіни, — найдешевша в країні. Введений наприкінці 1971 р. в дію енергоблок Слов'янської ГРЕС потужністю 800 тис. квт обслуговується персоналом, чисельність якого в п'ять разів менша, ніж на 200-тисячних агрегатах, якщо врахувати потужності.

Наведені приклади свідчать, що концентрація в галузях промисловості, які використовують потужніші агрегати, не тільки веде до укрупнення розмірів підприємства, але й супроводжується зниженням матеріальних і трудових витрат на виробництво одиниці продукції, забезпечуючи тим самим підвищення економічної ефективності суспільного виробництва.

Ефективність великого виробництва виявляється не тільки в застосуванні високопродуктивної машинної техніки і прогресивної технології, але й у розширенні кооперації праці.

Сучасна науково-технічна революція створює умови для того, щоб замінити ручну працю машинним виробництвом і досягти на цій основі вищої продуктивності суспільної праці. За визначенням В. І. Леніна, в заміщенні ручної праці машинною і полягає головний зміст технічного прогресу.

Науково-технічний прогрес — це сукупність відкриттів у фундаментальних і прикладних науках та технічних рішень цих відкриттів. Тому науково-технічна революція й вимагає удосконалення нашої господарської діяльності і насамперед тих її сторін, що зв'язані з втіленням досягнень науки і техніки у ви-

робництво. А саме це і є найслабкішою ланкою ланцюга, що поєднує науку з виробництвом.

Розв'язання цієї проблеми передбачає зростання концентрації виробництва, укрупнення підприємств. Лише великі підприємства у змозі забезпечити створення конструкторських бюро, дослідних лабораторій, залучити значне число наукових кадрів, тобто забезпечити розширення досліджень і розробок у самій промисловості.

Науково-виробниче об'єднання має все необхідне для здійснення процесу «дослід — виробництво» від початку до кінця. Це доведено досвідом роботи багатьох уже діючих у СРСР об'єднань. Інформаційні зв'язки, що для відособлених науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро і заводів були зовнішніми, тут стають внутрішніми і координуються з одного центру. Одне тільки скорочення тривалості експертиз, ув'язок, погоджень тощо дозволило на третину скоротити розробки і освоєння порівнянних новинок, наприклад, в лєнінградських об'єднаннях «Пластолімер», «Позитрон», «Світлана», «Буммаш».

Науково-технічне об'єднання включає в себе інститути загальнонаукового профілю, дослідний завод, конструкторське бюро, центр підготовки і підвищення кваліфікації кадрів. При цьому, як свідчить досвід Лєнінграда, Києва, Новосибірська, Мінська, в декілька разів скорочуються строки реалізації новин.

Створення могутніх науково-виробничих комплексів, розробка і застосування найефективніших технологічних процесів і організації праці, що забезпечують зростання її продуктивності, висувають проблему підвищення концентрації виробництва на передній план.

Ефективність суспільного виробництва характеризується не тільки збільшенням випуску продукції на кожного трудівника, але й раціональним, економним використанням сировини, матеріалів, палива, електроенергії, поліпшенням якості виробів. За сучасних масштабів суспільного виробництва зниження матеріаломісткості на 1% рівнозначне додатковому зростанню національного доходу на 3—4 млрд. крб. Економія сировини, матеріалів і палива є насамперед фактором збільшення масштабів виробництва і зростання одиничної потужності агрегатів. Так, перехід від турбіни потужністю 50 тис. *квт* з параметрами пару 90 *ата*, 535° *С* до турбін потужністю 800 тис. *квт* з параметрами пару 240 *ата*, 580° *С*, дає економію 80 г умовного палива на одну *квт-годину* електроенергії, або на 21,3% [5, 49]. Але економія палива зростає до певного якісного рівня турбіни, після чого вона зменшується.

Введення в експлуатацію унікальної технологічної лінії з обертовою піччю 7 × 230 м потужністю 964 тис. *т* цементу за рік на Балаклійському цемзаводі дозволило значно зменшити

питомі витрати палива і підвищити техніко-економічні показники виробництва. При даних матеріальних ресурсах зменшення їх питомих витрат (тобто витрат на одиницю продукції або одиницю виконаної роботи) виступає як одна з істотних передумов розширеного соціалістичного відтворення.

Концентрація виробництва справляє особливий вплив на використання виробничих потужностей і основних фондів. За даними на 1 січня 1971 р., основні виробничі фонди народного господарства становили 461 млрд. крб. Отже, збільшення фондівдачі навіть на 1% дорівнює додатковому введенню в дію основних фондів більш ніж на 4 млрд. крб. Великі масштаби виробництва є однією з особливостей сучасного розвитку народного господарства нашої країни. Швидке розгортання науково-технічної революції і певна обмеженість ресурсів для екстенсивного зростання народного господарства також характеризують сучасний етап нашого господарського розвитку.

Концентрація виробництва створює передумови для підвищення ефективності використання засобів виробництва. Але ці передумови можуть бути реалізовані тільки внаслідок організуючої ролі людини. «...Розвиток суспільної продуктивної сили праці передбачає кооперацію у великому масштабі ...тільки при цій передумові можуть бути організовані поділ і комбінація праці, заощаджені, завдяки масовій концентрації, засоби виробництва...» [1, 591].

Краще використання основних виробничих фондів соціалістичного суспільства на основі їх концентрації передбачає і створення найсприятливіших умов праці, для перетворення її в першу життєву потребу.

У різні роки соціалістичного будівництва показник фондівдачі зростав по-різному. Був період (1959—1967 рр.), коли спостерігалось деяке зниження фондівдачі і сповільнення темпів зростання продуктивності праці. Це було наслідком відсутності необхідного економічного механізму, який би стимулював заінтересованість колективів підприємств і кожного робітника зокрема в поліпшенні використання виробничих фондів.

Фактичні дані про концентрацію промислового виробництва в окремі періоди свідчать, що укрупнення підприємств не завжди супроводжується поліпшенням використання основних виробничих фондів. На певному етапі виявляються негативні наслідки надмірного укрупнення підприємств: неможливість виробляти в рамках універсальних підприємств окремі деталі і частини готових виробів у оптимальних кількостях, наявність втрат, що виникають при переналадці потужного устаткування на випуск малоходових і трудомістких видів продукції, трудність швидкого перебудовування крупних підприємств на задоволення мінливого споживчого попиту та його районних особливостей.

Питання про розумні межі концентрації дуже актуальне. Важливе не саме по собі укрупнення підприємств, а підвищення

ефективності виробництва на основі укрупнення. Велике значення для підвищення ефективності концентрації має спеціалізація виробництва. Широка стандартизація виробів, що здійснюється в нашій країні, уніфікація та нормалізація деталей і вузлів, з яких ці вироби складаються, забезпечує взаємозмінність окремих частин кінцевого продукту тих галузей промисловості, де цей готовий продукт являє собою результат складання різних деталей та частин. Це сприятиме дальшому розвитку організації виробництва і визначенню найефективніших розмірів підприємств у ряді галузей промисловості.

Спеціалізація у складальних галузях промисловості, насамперед у машинобудуванні, по суті знаменує собою новий етап у розвитку концентрації виробництва. Для великих підрозділів промисловості стає недоцільною і економічно неефективною вертикальна організація виробництва і комбінування, спеціалізовані заводи по виготовленню деталей і вузлів можуть бути меншими за комплексні підприємства, що поєднують їх виробництво з складанням готових виробів.

Подетальна спеціалізація може спричинити виникнення відносно невеликих підприємств. Тому вплив спеціалізації на концентрацію виробництва складніший, ніж, наприклад, вплив комбінування, хоча в певному розумінні спеціалізацію й можна розглядати як одну з форм концентрації (концентрація виробництва однорідної продукції завжди досягається на основі спеціалізації).

Відмічаючи перевагу великого виробництва, В. І. Ленін підкреслював, що ця перевага реалізується тільки за інших рівних умов, які практично бувають далеко не завжди. «Адже і в промисловості закон переваги великого виробництва зовсім не такий абсолютний і такий простий, як іноді думають; і там, лише рівність *«інших умов»* (яка далеко не завжди має місце в дійсності) забезпечує повну застосовність закону» [2, 104].

Це положення В. І. Леніна безперечно зберігає свою силу і в умовах соціалістичного господарства.

Підвищення ефективності виробництва на основі удосконалення управління, планування і організації виробництва пов'язано й з такою формою концентрації, яка знаходить своє вираження в утворенні виробничих об'єднань (фірм).

На важливість утворення галузевих виробничих об'єднань вказував вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС. Велику увагу цій формі організації виробництва приділяла Всесоюзна економічна нарада (травень 1968 р.). Розглядові цього питання великого значення надавалося на XXIV з'їзді КПРС. У Директивах XXIV з'їзду по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. записано: «Посилити роботу по концентрації і кооперуванню виробництва, спеціалізації підприємств і раціоналізації господарських зв'язків між ними, по ство-

ренню великих об'єднань і комбінатів з урахуванням особливостей окремих галузей» [3, 335].

Створення госпрозрахункових виробничих об'єднань диктується не тільки сучасним рівнем розвитку соціалістичного виробництва, необхідністю посилення галузевого керівництва, але й впровадженням нової системи планування і економічного стимулювання, яка на ділі вимагає дальшого підвищення концентрації виробництва. Створення об'єднань підприємств є формою централізації виробництва. Але воно, як правило, супроводжується поділом праці, проведенням внутрівиробничої спеціалізації, широким кооперуванням, створенням однотипного технологічного процесу в межах об'єднань для виробництва однорідних виробів або частини продукції та іншими організаційно-технічними заходами. Суть цих заходів уже сама свідчить про концентрацію виробництва та підвищення її рівня.

Виробничі об'єднання більше відповідають вимогам науково-технічної революції, ніж дрібні підприємства, в них швидше відбувається технічне удосконалення виробництва на основі органічної єдності науки, техніки і виробництва в самому об'єднанні. Дрібні й розпоршені по країні підприємства є серйозним гальмом на шляху підвищення економічної ефективності суспільної праці.

Великі виробничі об'єднання включають до свого складу, як правило, значну кількість дрібних і середніх підприємств, чим зменшують кількість об'єктів, що підлягають керівництву центральних господарських органів. Отже, виробничі об'єднання усувають багатоступінчатість в управлінні виробництвом, роблять його гнучкішим і оперативнішим, забезпечують якісно новий, вищий рівень керівництва виробництвом. Але, незважаючи на очевидні економічні позитивні якості, виробничі об'єднання ще не посіли провідного місця в нашій економіці. У квітні 1970 р. в країні налічувалось 563 об'єднання, до яких входило 2320 промислових підприємств. В них було зайнято 5,7% кількості промислово-виробничого персоналу, а виробляли вони 6,3% загального обсягу реалізованої промислової продукції [6, 39]. Проте нова прогресивна форма усупільнення виробництва зміцнює свої позиції у промисловості. Тепер різні форми виробничих об'єднань існують в 34 міністерствах і відомствах союзної, союзно-республіканської промисловості та в ряді республіканських міністерств.

Розв'язання проблеми підвищення виробничих об'єднань вимагає великої теоретичної, науково-дослідницької та організаційно-практичної роботи по дослідженню можливостей і шляхів посилення процесів концентрації виробництва, розробці відповідних організаційних та економічних моделей таких об'єднань.

Особливе значення для розвитку продуктивних сил країни мають такі прогресивні форми організації суспільного виробниц-

тва, як промислові комплекси. На сучасному етапі вони є вищою формою концентрації та централізації виробництва.

При створенні промислового комплексу досягається економія капітальних вкладень шляхом спорудження загальних для підприємств, що входять до комплексу інженерних та транспортних мереж, енергетичних, ремонтних, складських та інших господарств, шляхом скорочення строків будівництва, експлуатаційних витрат тощо. Сполучення у промисловому комплексі підприємств різних галузей створює сприятливі умови для повнішого залучення працездатного населення до промислового виробництва. Промислові комплекси забезпечують раціональніше використання території, сировини, покладів корисних копалин і т. ін.

Таким чином, формування промислових комплексів створює реальні передумови для підвищення економічної ефективності суспільного виробництва. Високий ступінь поділу суспільної праці, складні господарські зв'язки, зростання масштабів виробництва в нашій країні породили й таку нову форму об'єднань, як аграрно-промислові комплекси, які являють собою синтез землеробства та промисловості і забезпечують умови для перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної.

Для створення аграрно-промислових комплексів необхідні певні умови і насамперед високий рівень спеціалізації та інтенсифікації виробництва. Тільки тоді, коли спеціалізація та інтенсифікація виробництва досягають високого рівня, створення агропромислового об'єднання є логічним етапом у розвитку продуктивних сил, тільки тоді воно ефективне.

З'єднання аграрної та індустріальної праці — явище закономірне і воно відтворюється по мірі виникнення об'єктивних передумов. «Швидкий розвиток сільського господарства веде до більшого поширення міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих об'єднань, створення агропромислових комплексів... Партія підтримуватиме ці форми організації виробництва на селі» [3, 58].

Поворот народного господарства на сучасному етапі комуністичного будівництва в сторону забезпечення піднесення добробуту радянського народу, поліпшення умов його праці та побуту органічно зв'язані із всебічним підвищенням ефективності суспільного виробництва. Головне тепер полягає в тому, щоб успішно перетворити завдання дев'ятої п'ятирічки в життя, щоб на базі науково-технічного прогресу та повнішого використання всіх резервів різко прискорити темпи зростання продуктивності суспільної праці, забезпечити зниження матеріаломісткості виробництва та збільшення фондів віддачі. Посилення концентрації суспільного виробництва сьогодні є однією з головних умов успішного розв'язання завдань дев'ятої п'ятирічки.

У соціалістичній економіці відсутні об'єктивні перешкоди процесові концентрації, який планомірно спрямовується та роз-

вивається на основі соціалістичної власності на засоби виробництва. Ця перевага соціалізму дозволяє ефективно використати величезні можливості економічного прогресу, які відкриває науково-технічна революція.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
2. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
4. «Экономическая газета», № 47, 1966 р.
5. Ж. «Плановое хозяйство», 1969, № 1.
6. Г. А. Сазонов. Социально-экономические проблемы концентрации и размещение промышленного производства. Изд-во «Экономика», М., 1971.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІНУ БУДОВИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ПЛАНІРНИЙ ПЕРЕРОЗПОДІЛ РОБОЧОЇ СИЛИ

А. В. Кононцева

Розв'язання головного завдання дев'ятого п'ятирічного плану — дальшого піднесення матеріального і культурного рівня життя народу — може бути забезпечене тільки на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискореного зростання продуктивності праці.

Проблема підвищення ефективності суспільного виробництва пов'язана з вивченням руху будови соціалістичного виробництва та економічних процесів, що обумовлені ним, зокрема процесу плановірного перерозподілу робочої сили між сферами діяльності, галузями господарства, підприємствами та економічними районами країни. Вивчення динаміки будови суспільного виробництва дозволяє виявити закономірності у взаємозв'язку затрат уречевленої і живої праці, визначити шляхи найраціональнішого використання матеріальних і трудових ресурсів суспільства, а тим самим добитися плановірного підвищення ефективності соціалістичного виробництва.

Спираючись на теоретичні положення К. Маркса про суть технічної та вартісної будови капіталу [див. 1, 23, 581], можна визначити будову соціалістичного виробництва, з одного боку, як співвідношення речових та особистих факторів виробництва, тобто технічну будову, і, внаслідок існування при соціалізмі товарно-грошових відносин, як співвідношення вартості різних частин суспільних виробничих затрат, тобто вартісну будову, — з другого.

Технічна будова, яка є однією з необхідних умов суспільного виробництва, відбиває потребу в певній кількості засобів виробництва і робочої сили, свідчить про зайнятість населення. Вона може бути виміряна як співвідношення між загальною кількістю

засобів виробництва, що застосовуються в народному господарстві, галузі чи на підприємстві, і кількістю працюючих. Технічна будова виражається в таких показниках, як верстатозброєність, енергоозброєність, електроозброєність праці тощо.

Технічний прогрес веде до того, що відносно менша кількість працівників застосовує у виробництві все зростаючу масу засобів праці і переробляє все більшу кількість предметів праці. В результаті підвищується технічна озброєність праці, тобто технічна будова соціалістичного виробництва. Зіставлення динаміки основних виробничих фондів і матеріальних оборотних засобів з динамікою середньорічної кількості робітників і службовців свідчить про те, що з 1960 по 1968 р. загальна маса засобів виробництва, що застосовується в промисловості і будівництві СРСР, збільшувалась в 1, 3—1,4 раза швидше, ніж середньорічна кількість працівників цих галузей [5, 50, 550]. Ця ж закономірність простежується і в роки восьмої п'ятирічки (див.: табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка технічної будови виробництва в СРСР за 1965—1970 рр.
(в % до 1965 р) [6, 61, 510]

Показники	Виробничі основні фонди і матеріальні оборотні засоби	Середньорічна кількість робітників і службовців
Народне господарство	149	118
Промисловість	148	115
Сільське господарство	134	105
Транспорт і зв'язок	140	112
Будівництво	186	123

Все більше оснащення живої праці технікою, досконалими знаряддями та прогресивними предметами праці є вирішальною умовою зростання її продуктивності. За 1928—1970 рр. продуктивність праці в промисловості країни в розрахунку на одного працюючого робітника зросла в 15,4 раза [6, 64].

Зростаюча продуктивність праці, в свою чергу, веде до все більшого споживання енергії, матеріалів, сировини в розрахунку на дану масу затраченої живої праці. Таким чином, в умовах соціалізму діє закон росту технічної будови виробництва, або «закон, за яким все зростаюча маса засобів виробництва може, внаслідок прогресу продуктивності суспільної праці, приводитися в рух з дедалі меншою затратою людської сили...» [1, 23, 611].

У зв'язку з існуванням при соціалізмі товарно-грошових відносин технічна будова виробництва набирає особливого вираження у вартісній будові, яка має принципово інший, ніж при капіталізмі, соціальний зміст і значення. Якщо за умов капіталізму призначенням необхідного продукту, що має форму вартості робочої сили, є тільки відтворення останньої, то в умовах

соціалізму, коли робоча сила перестає бути товаром, необхідний продукт розширюється «до того обсягу споживання, який, з одного боку, допускається наявною продуктивною силою суспільства... і якого, з другого боку, вимагає повний розвиток індивідуальності...» [1, 25, ч.II, 410—411].

Вартісна будова виробництва, тобто пропорція між вартістю засобів виробництва і вартістю необхідного продукту, що його одержують працівники сфери матеріального виробництва, має важливе значення для соціалістичної економіки — для вдосконалення засобів виробництва, підвищення технічної озброєності праці, забезпечення розширеного відтворення робочої сили і людини як гармонічної, всебічно розвиненої особи.

Оскільки будова виробництва за вартістю визначається його технічною будовою, остільки зміни останньої ведуть до зміни вартісної будови соціалістичного виробництва. Цю залежність виражає категорія органічної будови соціалістичного виробництва, яка являє собою будову виробництва за вартістю, оскільки вона визначається його технічною будовою і відбиває в собі зміни останньої.

Серед радянських економістів нема єдності в розумінні суті й методів органічної будови соціалістичного виробництва. Деякі з них твердять, що в умовах панування соціалістичних відносин склад виробництва за вартістю не може відбивати його технічної будови, а тому обчислення органічної будови виробництва при соціалізмі не має економічного смислу [9, 15—16]. Одні автори визначають співвідношення уречевленої і живої праці в умовах соціалізму як органічну будову виробництва, інші ж — як органічну будову виробничих фондів. Це викликає і різну оцінку рівня органічної будови [8, 5—29; 10, 112—123; 13, 18 та ін.].

Розв'язуючи питання про існування при соціалізмі категорії органічної будови виробництва, слід мати на увазі, що К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін, досліджуючи органічну будову капіталу, висловили в той же час і ряд загальних положень про закономірність зміни органічної будови машинного виробництва [див. 1, 23, 636; 2, 4, 94]. При соціалізмі, як і при капіталізмі, категорія органічного складу виробництва виражає відносини з приводу зміни структури витрат уречевленої і живої праці під впливом технічного прогресу і зростання продуктивності праці.

Однак в умовах соціалізму ці відносини виступають як виробничі відносини, що виключають можливість перетворення робочої сили в товар і експлуатацію найманої праці. Тут органічний склад не тільки свідчить про досягнутий рівень розвитку продуктивних сил суспільства, але й стає істотним важелем впливу на процес виробництва з метою підвищення його ефективності.

Категорія органічної будови в умовах соціалізму наповнюється новим змістом, а її зміни викликають принципово інші, ніж при капіталізмі, соціальні наслідки. Перш за все, підвищен-

ня органічної будови соціалістичного виробництва, що супроводжується відносним скороченням застосовуваної живої праці, веде не до витіснення працівників з виробництва і створення резервної армії праці, як при капіталізмі, а до постійного росту виробництва, поліпшення умов праці й скорочення робочого часу при відповідному збільшенні вільного часу. Крім того, постійне зростання маси і вартості необхідного продукту поряд з високими темпами соціалістичного нагромадження забезпечує не тільки перспективу піднесення добробуту трудящих, але й повну зайнятість працездатного населення.

У практиці соціалістичного господарювання органічну будову виробництва необхідно враховувати при плануванні цін, розв'язанні проблеми прибутку, забезпеченні загальної зайнятості працездатних членів суспільства, визначенні напрямів і перспектив перерозподілу робочої сили, що вивільняється з виробництва внаслідок підвищення його будови. Таким чином, панування суспільної власності на засоби виробництва, єдність економічних інтересів виробників, що виражається в основному економічному законі соціалізму, дозволяють розглядати категорію органічної будови відносно всього соціалістичного виробництва. Відомо, що при соціалізмі величина живої праці, яка сукупно використовується в суспільному виробництві, визначається вартістю необхідного і додаткового продукту, а не вартістю робочої сили, як при капіталізмі. Тому органічна будова соціалістичного виробництва виражається як відношення вартості засобів виробництва до вартості національного доходу, тобто до заново створеної вартості. Зіставлення перенесеної і заново створеної в соціалістичному суспільстві вартості важливе для характеристики зрушень у технічній озброєності праці, підвищення продуктивності суспільної праці тощо.

На співвідношення вартості застосовуваних у народному господарстві засобів виробництва і заново створеної вартості впливає перш за все зміна технічного складу соціалістичного виробництва. Якщо в 1960 р. відношення фонду заміщення до національного доходу СРСР, в поточних цінах, становило 1,09, то в 1970 р. — вже 1,22 [6, 60, 534]. Отже, затрати уречевленої праці в сукупному суспільному продукті зростали швидше, ніж затрати живої праці, що свідчить про відносне скорочення потреби соціалістичного виробництва в робочій силі внаслідок підвищення ефективності затрат живої праці на основі технічного прогресу. Відповідно зростає значення планомірного перерозподілу робочої сили в народному господарстві з метою підвищення ефективності її використання.

Динаміка технічної будови соціалістичного виробництва може бути виражена і як рух відношення вартості виробничих фондів у незмінних цінах до фонду заробітної плати робітників матеріального виробництва [7, 32—36]. В цьому випадку мова йтиме про органічну будову виробничих фондів. Поділяючи дум-

ку економістів про існування в умовах соціалізму, поряд з категорією органічної будови виробництва, категорії органічної будови виробничих фондів, слід підкреслити об'єктивний характер останньої, пов'язаний з особливостями всієї системи виробничих відносин соціалізму, таких, як необхідність розмежування суспільних витрат виробництва і витрат окремих підприємств, наявність госпрозрахункової самостійності соціалістичних виробничих підприємств тощо [14, 110—113].

Органічна будова виробничих фондів змінюється в тому ж напрямі, що й органічна будова соціалістичного виробництва. У 1960 р. відношення перенесеної вартості до оплати праці становило 4,0, а в 1967 р. — 4,7, що свідчить про зростання фондоозброєності та продуктивності суспільної праці, про підвищення ефективності суспільного виробництва [12, 392].

Певні висновки про зміну будови соціалістичного виробництва і виробничих фондів можна зробити на підставі порівняння загальних даних, наведених у табл. 2.

Таблиця 2

Зростання суспільного продукту, виробничих фондів і оплати праці в СРСР
(в % до 1940 р.) [6, 56, 519]

Показники	1940	1950	1960	1970
Валовий суспільний продукт	100	161	417	814
Національний доход	100	164	435	866
Виробничі фонди	100	124	316	746
Кількість робітників і службовців у народному господарстві	100	119	183	266
Середня заробітна плата разом з виплатами і пільгами із суспільних фондів споживання	100	208	265	405

Таким чином, темпи росту сукупного суспільного продукту випереджають зростання засобів виробництва, які, в свою чергу, збільшуються швидше, ніж кількість працівників. В той же час необхідний продукт у розрахунку на кожного працюючого зростає вищими темпами, ніж їх кількість.

Сучасна науково-технічна революція, посилюючи дію основних факторів, які викликають закономірне підвищення технічної будови виробництва, разом з тим породжує і посилює дію факторів, які затримують зростання органічної будови соціалістичного виробництва: підвищення ефективності використання засобів виробництва, зниження їх вартості внаслідок застосування синтетичних матеріалів, хімізації тощо. Так само суперечливо впливає на зміну органічної будови виробництва і зростання продуктивності праці [1, 25, ч. 11, 241]. Підкорення виробництва інтересам задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб всіх членів суспільства, викликаючи швидке зростання необхідного продукту, сповільнює підвищення органічної

будови соціалістичного виробництва. Внаслідок цього закон росту органічної будови виробництва при соціалізмі діє як тенденція.

Науково-технічний прогрес, невпинне піднесення продуктивності суспільної праці, підвищення технічної і органічної будови соціалістичного виробництва об'єктивно пов'язані з планомірним рухом робочої сили — галузевим, територіальним, професійним. Одночасно з абсолютним зростанням маси засобів виробництва і робочої сили кількість працівників у сфері матеріального виробництва відносно скорочується. Чим вищі темпи технічного прогресу, чим швидше зростає продуктивність праці в тій чи іншій галузі, тим, за інших рівних умов, більше скорочується відносна потреба в робочій силі. В результаті кількість живої праці, що відносно зменшується, приводить у рух постійно зростаючу масу праці, уречевленої в засобах виробництва. Наприклад, за 1940—1970 рр. виробництво електроенергії в СРСР зросло в 15,3 раза, тоді як кількість робітників, зайнятих в електроенергетиці, — лише в 4,4 раза [6, 142, 158].

Технічна і органічна будова соціалістичного виробництва, а разом з тим і потреба в робочій силі, в різних галузях змінюються по-різному, в залежності від темпів технічного прогресу, зростання продуктивності праці, значущості галузі тощо. Будова виробництва в таких галузях, як електроенергетика, радіоелектроніка, хімічна і нафтохімічна промисловість, виробництво ряду видів машин і приладів і т. ін., значно вища, ніж у традиційних галузях. Але високі темпи зростання виробництва викликають великий приплив робочої сили до цих галузей, внаслідок чого відносна кількість працівників, незважаючи на високу будову виробництва, тут невпинно зростає. Так, за 1940—1969 рр. питома вага зайнятих у машинобудуванні та металообробці зросла з 25,8 до 35,7%, в хімічній та нафтохімічній промисловості — з 3 до 4,8%, в промисловості будматеріалів — з 3 до 6,5% [11, 201].

Підвищення технічної та органічної будови виробництва в таких галузях, як вугільна, торфодобувна, лісозаготовча промисловість закономірно викликає відповідне зменшення частки зайнятих у них працівників.

Технічний прогрес, механізація і автоматизація виробництва, підвищення продуктивності праці ведуть не тільки до відносного, але й до абсолютного скорочення кількості зайнятих в ряді галузей. У вугільній промисловості, наприклад, у зв'язку із зміною структури паливного балансу країни і підвищенням технічної будови виробництва кількість зайнятих робітників і службовців з 1960 по 1969 р. зменшилась на 46 тис. чоловік [15, 87].

Особливо інтенсивно відбувається процес перерозподілу робочої сили із сільського господарства в інші галузі та сфери народного господарства. В результаті механізації сільськогосподарського виробництва, підвищення фондо- і енергоозброєності

сільськогосподарської праці та її продуктивності середньорічна кількість працівників, зайнятих в сільському господарстві країни, з 1940 по 1970 р. зменшилась на 4,5 млн. чоловік, а їх питома вага — з 44,6 до 22,2% [6, 404, 405, 509]. За останні роки потреба народного господарства в додатковій кількості працівників забезпечувалась головним чином саме за рахунок сільського населення.

Здійснення комплексної програми розвитку сільського господарства, розробленої XXIV з'їздом КПРС, сприятиме зростанню технічної будови сільськогосподарського виробництва, що в перспективі послужить основою дальшого скорочення чисельності працівників, зайнятих в цій галузі народного господарства¹.

Розвиток сучасної науки і техніки дозволяє суспільству поряд з виробництвом продукції для задоволення своїх матеріальних потреб виділяти частку живої праці для виробництва різних послуг і нематеріальних благ. За 1940—1970 рр. питома вага зайнятих у невиробничій сфері СРСР зросла майже вдвоє — з 11,7 до 22,6% [6, 508]. Таким чином, перерозподіл робочої сили відбувається не тільки між підприємствами і галузями матеріального виробництва, але й між сферою матеріального виробництва і невиробничою сферою. В СРСР найшвидше зростає чисельність працівників у тих галузях, які безпосередньо пов'язані з розвитком виробництва і поліпшенням обслуговування населення, — в галузях охорони здоров'я, освіти, житловокомунального господарства, торгівлі. В Директивах XXIV з'їзду КПРС підкреслюється, що в новій п'ятирічці в сферу культурного і побутового обслуговування населення працівники направлятимуться в значно більшій кількості [3, 159—160].

Положення Марксової теорії про те, що велике промислове виробництво за своєю внутрішньою природою не може розвиватися, не здійснюючи постійних переворотів у техніці виробництва, в суспільних комбінаціях процесу праці, без галузевих і територіальних перегруповань живої та уречевленої праці [див.: 1, 23, 460—462], зберігає свою силу і тепер.

Науково обгрунтоване розміщення продуктивних сил здійснення лише в умовах соціалістичного суспільства, заснованого на суспільній власності на засоби виробництва. Єдине централізоване планування народного господарства дозволяє розміщати суспільне виробництво і робочу силу так, щоб можна було забезпечити найбільший економічний ефект і повну зайнятість працездатного населення. У зв'язку із змінами в територіальному розміщенні продуктивних сил в Радянському Союзі у великих

¹ Слід відзначити, що специфіка наявних резервів робочої сили в сільському господарстві — мала мобільність, несприятлива демографічна структура, недостатній професійно — кваліфікаційний рівень і т. ін. — утруднює їхній перерозподіл в сільськогосподарські галузі. Але це питання являє собою предмет окремого дослідження (А. К.)

масштабах здійснюється перерозподіл трудових ресурсів між економіко-географічними районами. В рішеннях XXIV з'їзду КПРС підкреслюється, що далі прискорене освоєння природних ресурсів і нарощування економічного потенціалу східних районів країни є найважливішим завданням у справі розміщення продуктивних сил і поліпшення територіальних пропорцій у народному господарстві. Вищі темпи росту промисловості на сході країни і надалі вимагатимуть переміщення сюди населення інших районів, які мають резерви робочої сили, з метою забезпечення успішного розвитку економіки соціалістичного суспільства.

Для здійснення програмних цілей партії, як підкреслюється в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», потрібні взаємозв'язані зусилля трудящих усіх республік, економічних районів, працівників усіх галузей народного господарства і культури, багатонаціональних трудових колективів [4]. У зв'язку з цим планомірний процес галузевого та територіального перерозподілу робочої сили набуває особливого соціально-економічного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, 25.
2. В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 4.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971.
4. О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических республик. Постановление ЦК КПСС. «Правда», 22 лютого 1972.
5. Народное хозяйство СССР в 1968 г. Стат. ежегодник. М., Изд-во «Статистика», 1969.
6. Народное хозяйство СССР в 1970 г. Стат. ежегодник. М., Изд-во «Статистика», 1971.
7. Е. Ф. Борисов. Политико-экономические проблемы современной научно-технической революции. М., 1970.
8. Л. П. Евстигнеева. Фондоёмкость и структура общественного продукта. М., Изд-во «Мысль», 1967.
9. Л. Д. Логвинов. Всеобщность труда в социалистической экономике. М., Изд-во «Знание», 1968.
10. Н. С. Маслова. Вопросы экономической эффективности новой системы материального стимулирования в промышленности СССР. М., Изд-во «Наука», 1971.
11. Основные проблемы рационального использования трудовых ресурсов в СССР. М., Изд-во «Наука», 1971.
12. Политическая экономия. Т. 3, М., Изд-во «Мысль», 1970.
13. Структура народного хозяйства СССР. М., Изд-во «Наука», 1967.
14. В. Я. Феодоритов. Проблемы повышения экономической эффективности производства. Л., Лениздат, 1970.
15. Ж. «Вестник статистики», 1971, № 4.

З М І С Т

В. М. Лісовицький. Деякі економічні аспекти національної політики соціалістичної держави.	3
О. П. Мамалуй, О. А. Цимбалюк. Прискорення темпів науково-технічного прогресу і будівництво матеріально-технічної бази комунізму	11
Б. П. Данилевич. Науково-технічна революція і радянський робітник	18
О. В. Олійник. До питання про критерій економічної ефективності суспільного виробництва.	29
А. І. Андрюшенков. Науково-технічна революція і нові вимоги до особистого фактора виробництва.	35
В. В. Косов. Соціалістичне нагромадження в умовах інтенсифікації суспільного виробництва.	39
О. А. Цимбалюк. Деякі питання відтворення основних виробничих фондів за рахунок власних коштів підприємства в умовах господарської реформи.	44
І. М. Бейліс, А. М. Задихайло. Деякі питання удосконалення організації праці в період розвинутого соціалізму.	51
І. Я. Ткаченко, І. Ф. Прокопенко. Удосконалення організаційних форм управління суспільним виробництвом в умовах розвинутого соціалізму.	57
Л. М. Іванова. Здійснення соціалістичного розподілу за працею в СРСР.	64
М. І. Бондаренко. Успіхи сільського господарства України в братерській сім'ї народів.	68
З. Ю. Виноградова, Г. О. Квартенко. Про шляхи підвищення продуктивності праці в сільському господарстві.	76
В. Л. Козлов, М. Є. Панов. Індустріальний розвиток і зближення матеріально-технічних умов відтворення в колгоспах і радгоспах.	83
К. А. Вишнякова. До питання про економічну ефективність концентрації виробництва.	89
А. В. Кононцева. До питання про зміну будови соціалістичного виробництва та планомірний перерозподіл робочої сили.	98

**ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Політекономія

Выпуск 9

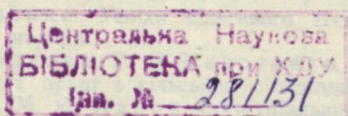
/На украинском языке/

Відділ економіки
Харківський університет
1973

Редактор: А. М. Яковенко
Технічний редактор: В. Яковенко
Коректор: С. Яковенко

Видання вийшло в світ у грудні 1973 р. у Харківському університеті. Усього вийшло 1000 екземплярів. Цей випуск є 9-им за ліком. Він містить 10 статей, 10 рецензій, 10 оглядів літератури. Всього 100 сторінок. Ціна 10 копійок.

Харківський університет. Випуск 9. Політекономія. 1973. 100 стор. 10 коп.

Редактори А. М. Дунай, О. М. Відміш
Техредактор Г. П. Александрова
Коректор Г. С. Вайнберг

Передано до складання 11/VII 1972 р. Підписано до друку 18/V 1973 р.
БЦ 50252. Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 1. Обсяг: 6,75 фіз. друк.
арк., 6,75 умовн. друк. арк., 7,6 облік.-вид. арк. Тираж 1000. Зам. 3078.
Ціна 48 коп.

Видавництво Харківського університету, 310003, Харків-3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.
Харків-3, Університетська, 16.

